

نسخه‌های عکسی

بخش سیزدهم

ابوالفضل حافظیان بابلی

(۱۵۵۲) نزهة النظر فی أعیان القرن الرابع عشر (تراجم زیدیه - عربی)

از: محمد بن محمد بن یحیی زبارة حسنی صنعانی (۱۳۸۰ق).

محمد زبارة، دانشمند، ادیب، شاعر و مورخ زیدی به سال ۱۳۰۱ ق در صنعاء به دنیا آمد و در ۱۶ ذیحجه ۱۳۸۰ درگذشت. وی در یمن عهده دار منصبهای مختلفی گشت و به کشورهای مختلف سفر کرد و در ردیف نویسندگان و مورخان نامدار یمن قرار گرفت و بیش از ۳۰ تألیف از خود به جای گذاشت که اسامی آنها در اعلام المؤلفین الزیدیه و مؤلفات الزیدیه درج شده است.^(۱)

این کتاب که شرح حال بزرگان یمن در سده چهاردهم هجری است، در مؤلفات الزیدیه به عنوان «نزهة النظر فی تراجم أعیان الیمن بالقرن الرابع عشر» معرفی شده است^(۲) و در فهرس مخطوطات الیمن، از آن به عنوان «نزهة النظر فی تراجم نبلاء الیمن فی القرن الرابع عشر الهجری» یاد شده است.^(۳)

۱. اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۹۸۹-۹۹۲؛ مؤلفات الزیدیه، ۲۵۵/۳.

۲. مؤلفات الزیدیه، ۱۰۱/۳.

۳. فهرس مخطوطات بعض المكتبات الخاصة فی الیمن، ص ۲۱۵.

کتاب حاضر بخشی از موسوعه بزرگی است که مؤلف با عنوان «نشر العرف لنبلأ الیمن بعد الألف» در شرح حال علما و بزرگان یمن در قرنهای یازدهم تا قرن چهاردهم نگاشته است.

بخش‌های مختلف این موسوعه با نام‌های خاص به چاپ رسیده است، مانند: نیل الوطر فی تراجم رجال الیمن بعد القرن الثالث عشر.

مؤلف، این کتاب را در چهار جلد به ترتیب الفبایی اسامی مترجمین تنظیم کرده و نمونه‌ای از خطوط علما را در لابلائی کتاب آورده است، پس از او، فرزندش احمد بن محمد، جلد پنجم را در استدراک کار پدر نگاشت.

قاضی عبدالله بن عبدالکریم جرافی نیز، نزهة النظر را تهذیب کرده و ترجمه‌هایی را بر آن افزوده است و در سال ۱۳۹۳ ق نیز در کار خود تجدید نظر کرده است.

نزهة النظر در سال ۱۹۷۹ میلادی در بیروت، در دو جلد به چاپ رسیده است. مقدمه نزهة النظر نیز با عنوان انباء الیمن و نبلائه فی الاسلام چاپ شده است. محمد زبارة، کتابهای دیگری نیز درباره علمای یمن در قرن چهاردهم هجری نگاشته است، به نامهای: ائمة الیمن فی القرن الرابع عشر؛ بسامة ائمة الیمن فی القرن الرابع عشر؛ لسان صدق فی الآخرین للعلماء و النبلاء المعاصرین.

منابع: أعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۹۹۲؛ فهرس مخطوطات بعض المکتبات الخاصة فی الیمن، ص ۲۱۵؛ مؤلفات الزیدیه، ۱۰۱/۳.

نسخه حاضر جزء دوم کتاب است و از حرف الحاء المهمله (حامد المحضار) تا حرف الشین (شیخ بن محمد الحبشی) را در بر دارد.

آغاز نسخه: حرف الحاء المهمله (حامد المحضار) السید العلامة الکبیر و الأدیب الفذ الصدوق المخلص الحبیب حامد بن أبی بکر بن حسین بن حامد بن احمد المحاضر.

انجام نسخه: (شیخ بن محمد الحبشی) السید العلامة شیخ بن محمد بن حسین... له تقریظ بلیغ لکتاب عقد الیواقیت الجوهریه لشیخه عبدروس بن عمرو له أشعار کثیرة.

نسخ، احمد بن محمد زبارة (فرزند مؤلف)، اواخر سده چهاردهم هجری، متن خط خوردگی دارد و در حاشیه اضافاتی به چشم می‌آید، در صفحه عنوان یادداشت کاتب چنین است: «بعض أعیان الیمن بالقرن الرابع عشر للمورخ

محمد بن محمد زبارة رحمه الله مع ضم ما تجدد أو ما يعرفه ابنه أحمد عن أبيه أو غيره فالولد من سعى أبيه. و من لم يذكر فيكون في مستدرک ان شاء الله و لا يحيط بكل شيء الا الله سبحانه فنعتذر لمن لم يذكر... الجزء الثاني بخط ابن المؤلف احمد بن زبارة و يليه الجزء الثالث، أوله: عبدالوهاب بن أحمد الوريث ثم الجزء الرابع، أوله: محمد بن علي الأمير، ثم الجزء الخامس: المستدرک فقد فاتنا كثيرون. (اعلان) نعلن لأبنائنا الخريجين والضباط والمشائخ والتجار أن يوافونا بمواد تراجمهم مولد ونشأة و دراسة و وظائف فهم يمثلون تاريخ اليمن الآن و سنجمعها و ننشرها برغبة صادقة...».

در آخر این تصویر سه صفحه مربوط به صفحات ۹۲ و ۹۴ و ۱۲۴ ملحق شده است، نمونه خطوط چند تن از بزرگان زیدیه و ائمه آنان در لابلاي برخی صفحات دیده می شود.

۱۹۵ صفحه، ۲۸ سطری.

(۱۵۵۳) نباء البشر في القرن الرابع عشر (تراجم - عربی)

از: شیخ آقا بزرگ تهرانی محمد محسن بن علی منزوی رازی (۱۳۸۹ق)
تکرار تصویر شماره ۱۵۲۳ است با اندکی تغییرات.

(۱۵۵۸) فهرست موقوفات آقا کمال خان (سند، وقفنامه - فارسی)

آقا کمال خازن مؤتمن السلطنه و صاحب جمع خزانه عامره و ریش سفید حرم سلطان حسین صفوی (۱۱۰۶ - ۱۱۳۵ق)، از چهره های برجسته و شخصیت های متنفذ در دربار صفوی بوده است. وی بر اساس یکی از احکامی که از شاه درباره موقوفات آقا کمال صادر شده، در سال ۱۱۰۷ق پست صاحب جمعی را عهده دار شد که در واقع وزیر مالیه دولت به حساب می آمد.

آقا کمال از سال ۱۱۰۷ق ساختن مدرسه علمیه ای را در محله عباس آباد اصفهان آغاز کرد و آن را مدرسه سلطان حسینی نام نهاد. وی اموال بسیاری بر این مدرسه وقف

کرد که متأسفانه هم اکنون نه از آن مدرسه اثری باقی مانده و نه از موقوفاتش. وقف نامه بخشی از موقوفات آقا کمال بر مدرسه مذکور - که در سال ۱۱۱۴ ق وقف کرده است - در مجموعه مقالات کنگره کتاب و کتابخانه به چاپ رسیده است.^(۱)

کتابچه حاضر فهرست موقوفات آقا کمال خازن است که به خط نسخ خوش به تاریخ غره محرم ۱۱۲۵ در چند نسخه نگاشته شده و به مهر و امضای علمای عصر رسیده و در حاشیه صفحات آن احکام متعددی از شاه سلطان حسین صفوی به چشم می خورد. در خاتمه این کتابچه آمده است: «فهرست مکتوب مذکور مجملی است از وقفنامجات این بنده درگاه که در باب موقوفات خود و تولیت و نظارت و استصواب عالم و تصدّی و جماعت موقوف علیهم و مصارف حاصل و نمای آنها و شروط و قیود آنها مرقوم شده و آنچه وقف نموده‌ام از مدرسه مبارکه موسومه به مدرسه سلطان حسینیه و مساجد و حمامات و ریاطات و باغات و دکاکین و بازارگاه و مستغلات و آب انبارها و عمارت انبار و قرئ و مزارع و لقاطات و غیر ذلک چون در مدّت متمادی به مساعدت توفیقات الهی و برکات اعلی حضرت شاهنشاهی این غلام بهم رسانیده و وقف نموده‌ام، ثواب آنها به روزگار فرخنده آثار آن اعلی حضرت عاید خواهد گردید و چون بر این موقوفات مجلات و وقفنامجات شرعیّه قلمی و به یکدیگر ملصق و در یک طومار مجتمع و به مهر مهر آثار مبارک اشرف اقدس اعلی مزین و به خطوط و امهار اهالی شرع شریف و علمای اعلام و سادات ذوی الاحترام محلّی شده و دو سواد معتبر که مطابقه آنها با اصل به امهار اهالی شرع شریف و سادات عظام کرام رسیده و همگی آنها مضبوط گردیده، در این وقت به جهت تذکره و مزید استحکام و به جهت بازیافت و استیفاء بعضی قیود و تفصیل موقوفات این فهرست قلمی شده و آن را نسخ متعدّد نموده و خود مهر کرده و به امهار آن جماعت رسانیده‌ام و یک نسخه از آن جمله را به حضرت علامی فهّامی مولانا محمد مؤمن مدرس مدرسه مزبوره و یک نسخه دیگر را به عالیجاه مقرب الخاقانی محمد ابراهیم بیک یوزباشی آقایان و یک نسخه را به حاجی

۱. مجموعه مقالات کنگره بین المللی کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی، ۱۱۹۲/۳ - ۱۲۰۱ مقاله «وقفنامه مدرسه آقا کمال خازن در اصفهان مورخ ۱۱۱۴ ق به خط عبدالرحیم جزائری» از دکتر محمود یزدی مطلق (فاضل).

محمد کبیر و یک نسخه دیگر را به حاجی مهدی خان بیک و یک نسخه دیگر را به حسن بیک و یک نسخه دیگر را به شخصی در بسطام متوجه نسق محمد آباد و تقی آباد و بیجن آور است، سپرده و یک نسخه را به انبار دار سپرده^(۱) و یک نسخه را خود نگاه داشته ام و یک نسخه دیگر در خزانه عام مضبوطست تا دست به دست به اولاد مدرّس و متصدیان و غیرهم عقباً عقیب عقب رسیده از اختلال و اختلاف و اندراس مصون و محروس شود و در نظر دارم که ان شاء الله تعالی ثبتي از فهرست مزبور به دفاتر سرکار ضابطه و به دفتر موقوفات ممالک محروسه سپرده شود که در طی از من و ایام متمادیه که به آنها رجوع کنند، موجب تذکر و مزید استحکام اوقاف مذکوره گردد... و چون اعلی حضرت شاهنشاهی ظلّ اللّهی که متولی این اوقافند بالمشافهة العلیّة نیابت تولیت خود را به این غلام شفقت فرموده اند و بر طبق آن رقم مبارک اشرف عزّ صدور یافته است، این غلام به عنوان وقفیت و نیابت تولیت در جمیع آنها دخل و تصرف نموده و می نمایم...».

در ابتدای این وقفنامه چه آمده است: «فهرست موقوفات عالیجاه مقرب الخاقانی مؤتمن السلطانی آقائی مستغنی الألقاب و الاوصاف آقا کمال ریش سفید حرم محترم علیّه عالیّه و صاحب جمع خزانه عامره زید اقباله العالی که تولیت آنها با بندگان... و هر کس از سلسله علیّه صفویه که فرمان فرمای ممالک وسیع المسالک ایران باشد و نظارت آنها مادام الحیات با عالیجاه واقف و بعده با عالیجاه مقرب الخاقانی توفیق آثاری محمود بیک جبّادار باشی که حال ناظر بیوتاتست و بعده با عالیجاه مقرب الخاقانی محمد ابراهیم بیک یوزباشی آقایانست و بعده بهر کس که بمنصب مومی الیه سرافراز باشد... و حسب الاحکام مطاعه لازم الاطاعه مالوجهات و وجوهات حقوق دیوانی موقوفات مزبوره بسیورغال و معافی مدرسه احدائیه واقف مذکور موسومه به مدرسه سلطان حسینیّه و سرکار فیض آثار امام الجنّ و الانس که موقوف علیهم این اوقافند مقرر و شفقت شده است و مادام امر نظارت با واقف است حقّ النظاره را در وجوه خیرات و مبرات صرف نماید...».

۱. نسخه حاضر به انباردار سپرده شده است.

این وقفنامه در چند «دفعه» تنظیم شده و در هر «دفعه» موارد وقفی و محلّ مصرف آنها مشخص شده است:

۱. دفعه‌ای که وقف است بر مدرسه سلطان حسینیّه و بر مصالح آن، شامل قریه‌ها، مزارع، بازارگاه، دکانین متعدد که در وقفنامه مذکور است.
 ۲. دفعه دیگر که تولیت و نظارت و استصواب عالم و تصدّی آن به دستور دفعه اولی... به نحوی است که در دفعه اولی مکتوب شده... تعمیر و روشنایی مسجد و حمامی که در قریه کمال آباد ساخته شده و... .
 ۳. دفعه دیگر که وقف است بر طلبه سکنه مدرسه مذکوره و مصالح و متعلقات آن و بر سکنه و متوطنین نجف اشرف و کربلای معلّ و بلده کاظمین و بر زوّار عتبات عالیات از سادات عظام و طلبه کرام... .
 ۴. دفعه دیگر که وقف است بر کافه مؤمنین و مترددین و عامه مسافرین و عابرین... .
 ۵. دفعه دیگر که وقف است بر تعمیرات و فروش عمارات سرکار فیض آثار آستانه متبرکه و روضه منوره مطهره امام علی بن موسی الرضا (ع).
 ۶. دفعه دیگر... به نهجی است که در دفعه اولی و ثانیه نوشته شده... (درباره تعمیرات مدرسه مزبوره و حقّ التولیه، حقّ التصدّی و...).
- این وقفنامه چه در سال تحریر (۱۱۲۵ق) به امضا و مهر چند تن از علما و بزرگان رسیده است و بر اجزاء و صحت وقف شهادت داده‌اند، از جمله:

۱. محمد شفیع خراسانی.
 ۲. حسین بن حسن گیلانی.
 ۳. زین الدین بن علی عاملی.
 ۴. محمد باقر بن محمد اسماعیل حسینی.
 ۵. محمد حسین بن شاه محمد تبریزی.
- در حاشیه صفحات مختلف وقفنامه صورت احکام و فرامین متعدد شاه درباره این وقف با تاریخهای مختلف ثبت شده است، از جمله در تاریخهای: شعبان ۱۱۲۵، شعبان ۱۱۳۳، ذیحجه ۱۱۲۹، محرم ۱۱۰۷، رجب ۱۱۱۱، ربیع الثانی ۱۱۱۴، ذیقعدّه ۱۱۱۸، ذیقعدّه ۱۱۲۰، رجب ۱۱۲۵، جمادی الثانی ۱۱۲۶، جمادی الثانی ۱۱۲۹.

پیش از شروع وقفنامه، فهرست کتابهای وقفی بر مدرسه آقا کمال که حاجی مهدی خان بیک متصدی شرعی مدرسه تهیه کرده، ثبت شده است.

این وقفنامه با استفاده از نسخه حاضر، در دفتر اول میراث اسلامی ایران (صفحات ۲۵۱ - ۲۹۰) در سال ۱۳۷۳ ش، به چاپ رسیده است.

آغاز: هو الواقف علی النیات و الضمایر، بسم الله الرحمن الرحیم، فهرست موقوفات عالیجاه مقرب الخاقانی مؤتمن السلطانی آقائی مستغنی الألقاب و الاوصافی آقا کمال ریش سفید.

انجام: و الملائكة و الناس أجمعین و حرّر ذلك فی غرة شهر محرم الحرام لسنة خمس و عشرين و مائة و الف من الهجرة المباركة المصطفوية المحمدية علی مهاجرها و آله الائمة البررة ألف - ألف و آلاف سلام و صلوة و ثناء و تحية.

خط نسخ عالی، حواشی به خط نستعلیق، حاجی محمد رحیم ولد حاجی ابوالعلاء (جزائری)، غرة محرم ۱۱۲۵، به نام کاتب در متن وقفنامه ص ۳۳ تصریح شده است: «... و همچنین در متن عقد وقف قرار داده که نجابت و رفعت و معالی پناه حاجی محمد رحیم ولد حاجی ابوالعلاء به امر نویسندگی و سر رشته داد و ستد و جمع و خرج محصولات و اخراجات قنوات و تعمیرات مدرسه مزبوره و عمارات این وقف و موقوفات سابقه و لاحقته مکتوبه در وقفنامهجات متلاصقه...»، چنان که وقفنامه‌های دیگر مربوط به این مدرسه، به خط زیبای همین محمد رحیم جزائری است^(۱)، تمام صفحات مجدول و مذهب، عناوین سنگرف و زر، شهادت جمعی از علما بر اجرای وقف و مهر آنان در اول و آخر نسخه دیده می‌شود، در صفحه اول نسخه فهرست تعدادی از کتب وقفی به مدرسه آقا کمال ثبت شده است، این نسخه از وقفنامه به انباردار سپرده شده است، در هامش صفحات احکام و فرامین شاه درباره موقوفات مندرج در این وقفنامه آمده است، در ابتدای نسخه تصویری حاضر، یادداشت متولی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) بدین مضمون دیده می‌شود: «بسمه تعالی، اصل نسخه خطی این وقف نامه در دست یک دلال

۱. مجموعه مقالات کنگره بین المللی کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی، ۳/۱۱۹۲-۱۲۰۱.

کتاب بود که متأسفانه موفق به خرید آن نشدم، آن چنان گران گفت که بر روی هیچ میزانی نمی‌آمد، لذا از روی آن کپی تهیه و بدین صورت آماده شد. قم - سید

محمود مرعشی نجفی.

۵۵ صفحه، ۹ سطری.

(۱۵۵۹) تلخیص البیان فی علامات مهدی آخر الزمان (عقاید، حدیث، مهدویت - عربی)

از: علاءالدین علی بن حسام الدین جونپوری معروف به متقی هندی (۹۷۵ق).
به شماره ۱۰۴۲ رجوع شود.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ.

۲ صفحه، ۲۵ سطری.

(۱۵۶۰) المحدث الفاصل بین الراوی والواعی (علوم حدیث، درایه - عربی)

از: قاضی ابومحمد حسن بن عبدالرحمن ابن خلّاد رامهرمزی (حدود ۳۶۰ق).
تکرار تصویر شماره ۹۵۹ است با تفاوت‌هایی در صفحات پایانی که بر اثر جابجایی صفحات نسخه در تصویر حاضر ایجاد شده است. مرحوم آقای حائری در فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه حاضر (۴۳۹/۲-۴۴۰) در معرفی تصویر شماره ۹۵۹ با مراجعه به نسخه چاپی، به نقص‌ها و افتادگی‌های این نسخه اشاره کرده‌اند. افزون بر آن، مطالبی درباره مؤلف و خصوصیات کتاب و نسخه تقدیم می‌شود.

ابن خلّاد رامهرمزی قاضی، محدث و ادیب ایرانی که او را خلّادی نیز گفته‌اند، در رامهرمز خوزستان می‌زیسته است، او را محدث عجم نیز خوانده‌اند و تولّد او را حدود ۲۶۵ق دانسته‌اند. رامهرمزی از پدرش و جمعی دیگر از محدثین همچون محمد حضرمی، ابو حصین و ادعی و محمد بن عثمان بن ابی شیبه استماع حدیث کرد و در شیراز از گروهی از محدثان آن شهر حدیث شنید. وی در خوزستان منصب قضا یافت و با وزیران و رئیسان مراوده داشت؛ به خصوص با ابن عمید رابطه نزدیک داشت و با او

مکاتبه می‌کرد. ابن خلّاد با حسن بن محمد مهلبی نیز رابطه نزدیک داشت و چون مهلبی به وزارت معزالدوله دیلمی رسید، در تهنیت او اشعاری نوشت. مرحوم سید محسن امین تألیف کتاب الريحانيتين و ارتباط نزدیک ابن خلّاد با ابن عمید و مهلبی و مدح عضدالدوله را از قرائن تشیع او می‌شمارد.^(۱) برخی از مشایخ طوسی و نجاشی از ابن خلّاد روایت کرده‌اند.

ابن ندیم خوبی و ملاحظت تألیفات ابن خلّاد را ستوده و او را از پیروان جاحظ شمرده است. این آثار را از او نام برده است: ادب الموائد؛ ادب الناطق، امام التنزیل؛ امثال النبی (امثال الحدیث)؛ ربیع المتیم؛ الرثاء و التعازی؛ الريحانيتين الحسن و الحسین؛ رسالة السفر؛ الشیب و الشباب؛ العلل فی مختار الاخبار؛ المناهل و الاعطان؛ النوادر و الشوارد.^(۲)

یاقوت کتاب المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی و مباحثه الوزراء را نیز بر لیست آثار رامهرمزی افزوده است^(۳) و در برخی منابع نوشته‌ای در باب اطعمه به او نسبت داده‌اند.

از میان آثار یاد شده، تنها این دو کتاب باقی مانده و به چاپ رسیده است:

۱. امثال الحدیث، شامل ۱۴۰ مثل روایت شده از پیامبر (ص) در ۷ جزء که در استانبول و بمبئی به چاپ رسیده است.

۲. المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی.^(۴)

المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی، از نخستین مجموعه کتابهایی است که در قواعد مربوط به قبول یا ردّ احادیث منسوب پیامبر (ص) نوشته شده و آن را اولین و بزرگترین کتاب در زمینه مصطلح الحدیث دانسته‌اند؛ چرا که قبل از ابن خلّاد کتابی به جامعیت و تفصیل کتاب ماندگار وی یافت نمی‌شود. ابن حجر عسقلانی درباره این کتاب - در نزهة النظر فی شرح نخبة الفکر - نوشته است: «... و هو أوّل کتاب صنفت فی علوم الحدیث فی غالب الظن و ان کان یوجد قبله مصنّفات مفردة فی أشياء فنونه، لكن

۱. اعیان الشیعة، ۱۳۲/۵؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۴۴۰/۳.

۲. الفهرست، ابن ندیم، ص ۱۷۲. ۳. معجم الادباء، ۳/۳.

۴. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۴۴۰/۳-۴۴۱؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۳۱/۳.

هذا أجمع ما جمع في ذلك في زمانه.»^(۱)

رامهرمزی این کتاب را در ردّ کسانی نوشته که در صدد تضعیف شأن اهل حدیث بوده‌اند. وی ارزش و قدر طلاب حدیث را بازگو کرده و آنان را تشویق به مزین شدن به فضایل ناقلان حدیث نموده است. مطالب کتاب در قالب روایات بیان شده و سلسله اسناد روایات نیز درج شده است.

برخی از سرفصلهای کتاب: باب فضل الناقل لسنة رسول الله (ص)، باب فضل الطالب لسنة رسول الله (ص) و الراغب فيها و المستن بها، باب النية في طلب الحديث، باب القول في اوصاف الطالب و آدابه، القول في التعالي و التنزل في طلب الحديث، القول في فضل من جمع بين الرواية و الدراية، القول في المحدث، القول في السؤال، باب الكتاب، باب من تجوز في الأخذ، باب في القراءة على المحدث، باب القول في الاجازة و المناولة، باب القول في التحديث و الأخبار، باب من قال باتباع اللفظ، القول في التقديم و التأخير، باب المعارضة، باب المذاكرة، باب من كان يتهيب الرواية و يتوقاها و يكثر التشكيك، باب من كره كثرة الرواية، باب من كره أن يروى أحسن ما عنده، باب من استثقل اعادة الحديث، التبويب في التصنيف، الجمع بين الرواة، المصنفون من رواة الفقه في الأمصار.

دکتر محمد عجاج خطیب این کتاب را، از روی چهار نسخه نفیس و کهن - از جمله نسخه آستان قدس رضوی - تصحیح کرده، و در سال ۱۳۹۱ ق انتشارات دارالفکر در بیروت، آن را به چاپ رسانده است.

خطیب در مقدمه تحقیق، به تفصیل درباره نسخه‌های مورد استفاده‌اش سخن گفته است. و در الفهرس شامل ۸ نسخه خطی از المحدث الفاصل معرفی شده است.^(۲)
منابع: الاعلام، زرکلی، ۱۹۴/۲؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۳/۴۴۰-۴۴۱؛ دلیل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعة، ۸۱/۱؛ فصلنامه علوم حدیث، ش ۲۴، ص ۱۲۱-۱۲۲؛ فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ۱/۱۲۱؛

۱. المحدث الفاصل بين الراوى و الواعى، مقدمه عجاج خطیب، ص ۲۷.

۲. الفهرس شامل للتراث العربى الاسلامى المخطوط، الحدیث النبوى الشریف و علومه و رجاله،

فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۴۳۹/۲-۴۴۰؛ فهرست کتب کتابخانه آستان قدس رضوی، ۳۶۲/۲؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۳۱/۳؛ معجم الادباء، ۳/۳-۹؛ فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، المنتخب من مخطوطات الحديث، البانی، ص ۲۸۵.
نسخه حاضر از انجام افتاده است.

آغاز: بسمله، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و سلم تسلیماً، أخبرنا الشيخ الفقيه الأجل الامام العالم الحافظ شرف الدين خادم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم و سنته القائمة أبو الحسن علي بن أبي المكارم المفضل بن علي المقدسي رضي الله عنه بالاسكندرية، قال: أخبرنا الشيخ الامام الحافظ أبو طاهر أحمد بن محمد بن أحمد السلفي الاصبهاني بالاسكندرية قال: أخبرنا الشيخ أبو الحسين المبارك بن عبد الجبار بن أحمد الصيرفي ببغداد في شهر رمضان من سنة أربع و تسعين و أبعماثة قراءة عليه، قيل أخبركم أبو الحسن علي بن أحمد ابن علي الفالي بقراءة تك عليه فأقره، أخبرنا القاضي أبو عبد الله أحمد بن اسحاق بن خربان النهاوندي، أخبرنا القاضي أبو محمد الحسن بن عبد الرحمن ابن خلاد الرامهرمزي قال: الحمد لله و لا اله الا الله و علي محمد نبي الله و آله صلوات الله. اعترضت طائفة ممن يشنأ الحديث و يبغض أهله، فقالوا بتنقص أصحاب الحديث و الأزراء بهم.

انجام نسخه: من كان يحفظ ثم يكتب ما حفظ و من كره ذلك، حدّثنا عبد الله بن علي بن مهدي...، أنشدنا ابراهيم بن حميد، هو النحوي:

من العلم إلا ما يدون في الكتب	إذا ما غدت طلبة العلم مالها
فمحررتي أذني و دفترها قلبي	غدوت بتشمير وجد عليهم

و قال ابن بشير الأزدي:

خط مغربی، در برخی موارد اعراب گزاری شده است، بدون نام کاتب، گویا از اواخر سده ششم هجری، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است. بلاغهای سماع و قرائات متعددی در این نسخه مشاهده می شود که عبارات برخی از آنها به سبب تداخل سطرها و رطوبت دیدگی نسخه قابل قرائت نیست، مقدار میسور از آنها را دکتر محمد عجاج خطیب خواننده و در

مقدمه نسخه چاپی (صفحات ۱۲۰-۱۳۶) آورده است و در اینجا به ذکر فهرست سماعات مذکور اکتفا می‌شود: ۱. سماع عبدالعظیم بن عبدالقوی بر محمد بن ابراهیم فیروزازی، در سال ۶۱۶ ق؛ ۲. سماع ابراهیم بن محمد انصاری بر شیخ جعفر همدانی، در ۶۱۷ ق؛ ۳. سماع محمد بن ابراهیم میدومی بر ابن رواج، در ۶۴۲ ق؛ ۴. سماع دیگری بر ابی محمد بن رواج، در ۲۹ محرم ۶۴۷؛ ۵. سماع محمد بن محمد بن وهب عسکری بر ابی محمد عبدالوهاب بن رواج، در ذیحجه ۶۴۷؛ ۶. سماع احمد بن محمد اموی بر ضیاء الدین ابی الهدی عیسی بن یحیی صوفی، در ۶۸۹ ق؛ ۷. سماع جماعتی از اهل علم بر محمد بن حسن غماری مالکی معروف به سبط زاده، در ۷۱۰ ق؛ ۸. سماع محمد بن محمد بن یحیی مصری بر شیخ محی الدین در اسکندریه، به سال ۷۱۳ ق؛ ۹. سماع محمد بن عبدالصمد سنباطی همراه با دیگر علما بر محمد بن حسن غماری، در ۷۵۳ ق؛ ۱۰. سماع شهاب الدین احمد بن حسن بطائحی بر شیخ بدرالدین حسن بن عبدالعزیز بن عبدالکریم لخمی انصاری، در ۷۷۰ ق؛ ۱۱. سماع زین الدین عبدالرحیم عراقی و محمد بن محمد مقدسی بر شیخ جمال الدین عبدالله بن علی باجی، در ۷۷۴ ق؛ ۱۲. سماع محمد بن محمد قدسی بر شیخ عبدالله بن علاء الدین علی باجی، در ۷۷۵ ق؛ ۱۳. سماع محمد بن اسماعیل بن عمر بن کثیر بر شیخ عبدالله باجی، در ۷۸۸ ق؛ ۱۴. سماع بر شیخ علی بن محمد باجی، به تاریخ ربیع الاول ۷۸۸؛ ۱۵. سماع محمد بن محمد طوخی بر شیخ شهاب الدین احمد بن حسن بطائحی، در ۸۱۲ ق؛ این نسخه از موقوفات ابن خاتون در ۱۰۶۷ ق بوده و دو مهر بیضوی و یک مهر مربعی در صفحات نخست آن دیده می‌شود، نام کتاب و مؤلف به خط درشت در صفحه عنوان درج شده است، یک صفحه شامل جدولی نجومی در میان نسخه عکسی دیده می‌شود.

۹۲ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد، نسخه شماره ۳۶۲۰.
منابع: فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ۳۶۲/۲؛ فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۵۰۰.

(۱۵۶۲) جغرافیای تاریخی مدینه السادات زواره (=روزنه‌ای به کویر) (جغرافیا - فارسی)

از: محمد عظیمی (معاصر).

محمد عظیمی فرزند میرزا اسدالله عظیمی از فرهنگیان زواره که در ۱۳۰۸ ش در این شهر چشم به جهان گشود و تحصیلاتش را تا اخذ فوق لیسانس علوم اجتماعی ادامه داد و مدتها به مناصب فرهنگی همچون آموزگاری، دبیری، معاونت دبیرستان اشتغال داشت و پس از بازنشستگی به فکر تنظیم تاریخ زادگاهش زواره افتاد و به گردآوری اطلاعات تاریخی از منابع و مآخذ و مطالب شفاهی پرداخت و کتاب حاضر را به رشته تحریر درآورد.

سایر تألیفات وی عبارتند از:

۱. خاطرات سفر حج که در سال ۱۳۶۳ ش به چاپ رسید.
 ۲. سفرنامه از تهران تا لاوان و بازدید از ۱۷ شهر در کاروان پیشاهنگی در سال ۱۳۵۳ ش.
 ۳. راهنمای بیلاقات تهران.
 ۴. سواحل و جزایر خلیج فارس.
- این کتاب دارای مقدمه و ۲۸ فصل به شرح زیر است:
۱. سوابق اسطوره‌ای.
 ۲. مراسم عید نوروز.
 ۳. جغرافیای طبیعی زواره در تقسیمات کشوری.
 ۴. طرح تثبیت شن‌های روان.
 ۵. حیوانات وحشی و اهلی.
 ۶. جغرافیای انسانی، جمعیت و نژاد، تاریخچه سادات طباطبا، وجه تسمیه آنها...
 ۷. منابع آب مصرفی در منطقه.
 ۸. اقدامات اساسی برای تهیه آب مصرفی در خانه‌ها و آب آشامیدنی.
 ۹. اقتصاد کشاورزی.

۱۰. اقتصاد صنعتی.
۱۱. مشاغل ثانوی.
۱۲. بنای قلعه‌ها.
۱۳. مکتب‌خانه‌ها.
۱۴. تحوّل در امر آموزش و پرورش.
۱۵. خدمات دولتی.
۱۶. شعر و شاعری.
۱۷. وقایع مختلف تاریخی.
۱۸. ناامنی و یاغیگری‌ها.
۱۹. اوضاع سیاسی زواره.
۲۰. علماء، فقها و دانشمندان.
۲۱. نویسندگان و ناشران معاصر.
۲۲. حکما، اطبا و پزشکان.
۲۳. عرفا.
۲۴. فصول سالیانه.
۲۵. مردی با چند هنر ویچ من.
۲۶. خانواده‌های مشهور زواره.
۲۷. منازعات محلی.
۲۸. انقلاب اسلامی در زواره.

مؤلف در پایان به زندگی نامه خود اشاره کرده و فهرست مآخذ کتبی و شفاهی را آورده است. مؤلف، این اثر را در سال ۱۳۶۷ ش در ده نسخه تکثیر نموده و به عده‌ای از فضلاء و علاقه مندان به تاریخ اردستان برای مطالعه داده و نظرات آنان را گرفته است و پس از تصحیح و تغییر در سال ۱۳۶۸ ش، ۱۲ نسخه دیگر تکثیر کرده و در اختیار علاقه مندان قرار داد و بار دیگر با تصحیح و افزودن فصولی جدید (جمعاً ۲۸ فصل و ۶۸ حکایت مستند و ۱۰۰ قطعه عکس) در سال ۱۳۷۱ ش در ۵ نسخه تکثیر کرده و نسخه‌ای از آن را به کتابخانه حاضر فرستاده است.

در ابتدای کتاب مقدمه استاد باستانی پاریزی، تقریظ دکتر سید محمد علی احسانی طباطبایی، نامه محمد حسین جعفری، مقدمه دکتر خلیل الله امینی قمشه‌ای، مقدمه آقای سید حسین احسانی، تقریظ حاج سید علی اکبر فتوحی زواره‌ای و اشعاری از سید محمد کاظم مداح بیدل گرگانی و میرزا احمد عظیمی شهرابی درج شده است. فهرست تفصیلی مطالب کتاب، در آغاز نسخه آمده است.

آغاز: به نام خداوند بخشنده مهربان، مقدمه: من از دوران نوجوانی به سرگذشتهای تاریخی که پیرمردان زواره نقل می‌کردند، علاقه‌مند بودم. انجام: و توقع بیشتر و بهتر از این را نداشته باشند و ان شاء الله خود از این بهتر بیاورند، محمد عظیمی تهران، مرداد ۱۳۶۸.

نستعلیق، به خط مؤلف، از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۱ ش، عناوین به خط درشت، تمام صفحات جدول دارد، نام کتاب و مؤلف به خط نستعلیق خوش در صفحه عنوان ثبت شده است، تقریظها و اشعاری که افراد مختلف در مدح این کتاب گفته‌اند، در ابتدای نسخه درج شده است، فهرست تفصیلی مطالب کتاب در اول نسخه و فهرست مآخذ و شجره‌خاندان مؤلف در آخر نسخه آمده است. ۵۳۲ صفحه، ۲۴ سطری.

نسخه اصل در کتابخانه مؤلف در تهران نگهداری می‌شود.

(۱۵۶۴) شرح الشرائع النبویة للترمذی (سیره پیامبر - عربی)

از: زین الدین عبدالرؤوف محمد بن تاج العارفین بن علی حدادی مناوی قاهری شافعی^(۱) (۱۰۳۱ق).

عبدالرؤوف مناوی دانشمند متضلع در دانشهای گوناگون همچون تفسیر، حدیث، رجال، تراجم و فقه که گرایش به تصوف داشته و به خاندان پیامبر (ص) ارادت می‌ورزید. وی در سال ۹۵۲ق، در قاهره چشم به جهان گشود و پیش از رسیدن به سن

۱. نام وی را در روی جلد کتابش «الروض الباسم فی شمائل المصطفی ابی القاسم» زین الله بن عبدالرؤوف مناوی ثبت کرده‌اند!

بلوغ حافظ قرآن شد و علوم ادبی و عربی را در نزد پدر آموخت و در محضر شمس رملی فقه و حدیث را فراگرفت، در تفسیر به درس شیخ طبلاوی حاضر شد و تصوف را از شیخ محمد بکری بهره برد و از اساتید دیگری نیز همچون نجم غیطی اسکندری، علی بن غانم مقدسی و شیخ حمدان استفاده نمود تا اینکه به رتبه‌ای رفیع دست یازید و نزد دانشمندان مصر مشهورگشت و خود شاگردانی تربیت کرد و آثار بسیاری در علوم مختلف اسلامی نگاشت.^(۱)

شمار آثار مناوی بیش از ۹۰ عنوان می‌شود که اسامی برخی از آنها چنین است:

۱. اتحاف السائل بما لفاطمة (س) من المناقب و الفضائل، چاپ شده.
۲. الاتحافات السنیه بالأحادیث القدسیه، چاپ شده.^(۲)
۳. الأدعیة المبرورة فی الأحادیث المأثورة.^(۳)
۴. اسعاف (امعان) الطلاب بترتیب الشهاب.^(۴)
۵. الاهتمام بتخریج أربعین حدیثاً من مروی جدنا شیخ الاسلام.^(۵)
۶. بغیة الطالبین لمعرفة اصطلاح المحدثین.^(۶)
۷. تحریرات المناویة علی الرسالة الدلیجیة.^(۷)
۸. التیسیر بشرح الجامع الصغیر (مختصر شرح کبیر وی موسوم به فیض القدر)، چاپ شده.^(۸)
۹. التوقیف علی مهمات التعاریف، چاپ شده.
۱۰. توضیح فتح الرؤوف المجیب بشرح خصائص الحیب (شرح بر خصائص سیوطی).^(۹)
۱۱. الجامع الأزهر من حدیث النبی الأنور (شامل ۳۰/۰۰۰ حدیث نبوی)، چاپ شده.^(۱۰)

۱. الروض الباسم فی شمائل المصطفیٰ أبی القاسم، ص ۱۰-۱۴.

۲. الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی و...، ۲۰/۱.

۳. همان، ۶۷/۱.

۴. همان، ۱۸۷/۱، ۲۵۳.

۵. همان، ۲۶۴/۱، ۳۸۴.

۶. الفهرس الشامل، الحدیث، ۳۰۲/۱.

۷. همان، ۳۳۱/۱.

۸. الروض الباسم، ص ۱۶؛ الفهرست الشامل، الحدیث، ۴۴۷/۱-۴۵۱.

۹. الروض الباسم، ص ۱۶.

۱۰. الفهرس الشامل، الحدیث، ۴۸۳/۱؛ الروض الباسم، ص ۱۶.

١٢. الدر المنضود فى ذم البخل و مدح الجود. (١)
١٣. الروض الباسم فى شمائل المصطفى أبى القاسم، چاپ شده. (٢)
١٤. شرح الأربعين حديثاً للنووى. (٣)
١٥. شرح الشمائل النبوية للترمذى، چاپ شده، (كتاب مورد بحث).
١٦. شرح قصيدة النفس العينية لابن سينا، چاپ شده.
١٧. شرح المنبة فى فضل ليلة النصف من شعبان للبكرى. (٤)
١٨. الصفوة فى فضل آل البيت. (٥)
١٩. طبقات الرواة. (٦)
٢٠. العجالة السنية على ألفية السيرة النبوية للعراقى. (٧)
٢١. الفتح السماوى بتخریج أحاديث تفسير القاضى البيضاوى. (٨)
٢٢. فرائد فوائد و نكت زوائد (شرح نخبة الفكر ابن حجر). (٩)
٢٣. فيض القدير فى شرح الجامع الصغير، چاپ شده. (١٠)
٢٤. كشف المناهج و التناقيح فى تخریج أحاديث المصابيح للبعوى. (١١)
٢٥. كنوز الحقائق فى حديث خير الخلائق، چاپ شده (شامل ١٠/٠٠٠ حديث). (١٢)
٢٦. الكواكب الدرّية فى تراجم السادة الصوفية، چاپ شده. (١٣)
٢٧. المجمع الفائق من حديث خاتمة رسول الخالق. (١٤)

-
١. الفهرس الشامل، الحديث، ٧٧١/٢.
 ٢. الروض الباسم فى شمائل المصطفى أبى القاسم، عبدالرؤوف مناوى، تحقيق و تخریج دكتور محمد عادل عزيزة كىالى، دمشق، دارالبشائر، ١٤٢١ق.
 ٣. الفهرس الشامل، الحديث، ٩٥٤/٢.
 ٤. همان، ١٠١٨/٢ و ١٥٨٤/٣.
 ٥. همان، ١٠٥٠/٢.
 ٦. همان، ١٠٦٥/٢.
 ٧. همان، ٩٥٨/٢؛ الروض الباسم، ص ١٧.
 ٨. الروض الباسم، ص ١٧.
 ٩. الفهرس الشامل، الحديث، ١٦٧٥/٣.
 ١٠. همان، ١٢٢٦/٢-١٢٣٦.
 ١١. همان، ١٥٠٧/٣.
 ١٢. همان، ١٣٠٣/٢-١٣٠٧؛ الروض الباسم، ص ١٧.
 ١٣. الروض الباسم، ص ١٧.
 ١٤. همان، ص ١٣٧٧/٣.

۲۸. مختصر الارشاد فی أصول الحديث للنووی. (۱)
۲۹. المطالب العلیة فی الأدعية الزهية المنتخبة بالأحاديث القدسية. (۲)
۳۰. وضع النقاب عن کتاب الشهاب. (۳)
۳۱. البواقیت و الدرر فی شرح نخبة الفكر لابن حجر، چاپ شده. (۴)
- محبی در خلاصه الاثر (۴۱۲/۲) از مناوی یاد کرده و درباره وی گفته است: «... الامام الكبير الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانيف السائرة و أجل أهل عصره من غير ارتياب و كان اماماً فاضلاً زاهداً عابداً قانتاً لله خاشعاً له كثير النفع... و قد جمع العلوم و المعارف على اختلاف أنواعها و تباین أقسامها مالم يجتمع في أحدٍ ممّن عامره...».
- کتاب حاضر شرح مزجی است بر شمائل النبی (ص) ابی عیسی محمد بن سوره ترمذی (۲۷۹ق). الشمائل النبوية و الخصائل المصطفوية، اثر بسیار مشهوری است از ترمذی که بارها همراه با جامع ترمذی به چاپ رسیده و اخیراً نیز به صورت عکس از روی نسخه خطی در تاشکند به چاپ رسیده است. نسخه‌هایی از شمائل النبی ترمذی در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود. (۵) ترمذی در این کتاب احادیث مرویه پیرامون شمائل، اخلاق و خصائص پیامبر اکرم (ص) را به صورت مسند در طی ابواب مختلف گردآورده است. علمای بسیاری بر این کتاب شرح و تعلیقه نوشته‌اند (۶) از جمله عبدالرؤوف مناوی در سال ۹۹۹ق شرح حاضر را بر کتاب مذکور نگاشت. وی در این شرح از شرح عصام الدین اسفراینی و شرح ابن حجر بر شمائل النبی بهره برده است. گفتنی که شمائل النبی ترمذی بارها به زبان فارسی ترجمه شده است. (۷) نسخه‌هایی از شرح مناوی در دارالکتب قاهره (۸) و اوقاف سلیمانیه (۹) نگهداری می‌شود.
- این کتاب در سال ۱۳۱۷ ق در هامش جمع الوسائل فی شرح الشمائل علی قاری - که آن

-
۱. همان، ۱۳۹۸/۳.
۲. همان، ۱۵۱۹/۳.
۳. همان، ۱۷۵۱/۳.
۴. همان، ۱۶۹۱/۳، ۱۷۵۸.
۵. التراث العربی، ۴۴۱/۳.
۶. نک: کشف الظنون، ۱۰۵۹/۲ - ۱۰۶۰.
۷. ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ۷۶۵-۷۶۶.
۸. فهرست المخطوطات، فؤاد سید، ۴۵/۲؛ فهرست المخطوطات المصورة (معهد المخطوطات العربیة)، تاریخ، ۲۵۱/۴.
۹. فهرس مخطوطات مكتبة الاوقاف المركزية فی السليمانية، ۱۳۴/۱.

نیز شرح بر شمائل النبی (ص) ترمذی است - به وسیله مطبعة ادبیه در مصر به چاپ رسید.
 منابع: ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ۲/۷۶۵-۷۶۶؛ خلاصه الأثر،
 ۲/۴۱۲-۴۱۳؛ الروض الباسم فی شمائل المصطفی أبی القاسم، مقدمه محقق،
 ص ۱۰-۱۸؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی و
 علومه و رجاله، ۳/۱۸۷۲-۱۸۷۳؛ کشف الظنون، ۲/۱۰۵۹-۱۰۶۰؛ فهرست
 المخطوطات، فؤاد سید، ۲/۴۵؛ معجم المؤلفین، ۵/۲۲۰ و ۱۰/۱۶۶ و ۱۳/۳۹۷؛
 معجم المطبوعات، سرکیس، ۲/۱۷۹۸-۱۷۹۹.

آغاز: بسمله، شمائل أهل الفضائل فی الحدیث و القدیمة و عواید أرباب الفواید فی
 کلّ مطلع قویم حمداً لذات المتعالیة المستوجبة لكلّ کمال و جمال و تعظیم و الصلوة
 علی المبعوث لكافة الخلائق... و بعد فانّ کتاب الشمائل لعلم الدراية و عالم الرواية
 الامام الترمذی... کتاب و حید فی بابہ فرید فی ترتیبہ و استیعابہ لم یأت له أحد بمماثل و
 لا بمشابه سلك فيه منهاجاً بديعاً و رصعه بعيون الأخبار و فنون الآثار ترصيعاً.
 انجام: بحديث أنّما الأعمال بالنيات بلغنا الله تعالى ببركة المصطفى صلى الله عليه
 و سلم أعظم الامنيات و حشرنا في زمرة في الحيات و بعد الممات.

نسخ، محمد بن سليمان مكرى، چهارشنبه جمادى الثاني ۱۱۵۵، عناوين به
 خط درشت، متن احاديث به شنگرف و در مواردی نانوشته، نام کتاب و مؤلف
 و فهرست ابواب کتاب در اول نسخه ثبت شده است، تصحيحات اندكى در
 حاشية برخی صفحات دیده می شود، در اول نسخه یادداشت وقف از محمود
 پاشا ابن اسحق پاشا که جهت خیرات به پدر و مادرش این نسخه را بر مدرسه
 متصل به مسجد جامعى که اسحق پاشا بنا نموده وقف کرده است، در اول نسخه
 چند مسأله فقهی درباره نماز و اذان به چشم می خورد.
 ۴۰۴ صفحه، ۲۳ سطری.

نسخه اصل: در انستیتو نسخه های خطی باکو در آذربایجان؟، نسخه شماره ۵۱۳۲ (۲۴۸).

*

(۱۵۶۵) سیر البلاد (ترجمه آثار البلاد و اخبار العباد)

(جغرافیا - فارسی)

از: محمد مراد بن عبدالرحمن (قرن ۱۱ هـ)

تکرار تصویر شماره ۱۱۸۸ است، با همان خصوصیات.

✱

(۱۵۶۶) عبدالله نامه (شرفنامه شاهي) (تاریخ - فارسی)

از: حافظ تنیش بن میرمحمد بخارایی (قرن ۱۰ و ۱۱ هـ)
تکرار تصویر شماره ۱۱۸۵ است، عیناً با همان خصوصیات.

✱

(۱۵۶۷) حاشیه الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية (فقه امامیه - عربی)

از: آقا جمال الدین محمد بن حسین خوانساری (۱۱۲۵ق).
حاشیه استدلال مفصل و بسیار مشهوری است با عناوین «قوله - قوله» بر «الروضة البهية» شهید ثانی. کتاب طهارت از این حاشیه در سال ۱۱۰۴ ق تألیف شده است. نسخه‌های خطی حاشیه آقا جمال فراوان است و بارها در هامش شرح لمعه یا به صورت مستقل چاپ شده است، از جمله چاپ سنگی سال ۱۲۷۲ ق در ایران. در جامع الرواة از این کتاب به عنوان «تعلیقات» یاد شده است.
نسخه اصل: خط مؤلف در کتابخانه مسجد اعظم قم نگهداری می‌شود و تصویر حاضر از روی آن نسخه تهیه شده است. گویا با نسخه چاپی اختلافاتی دارد.
منابع: التراث العربی، ۲/۲۹۰؛ الذریعة، ۶/۹۳؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی، ۲۱/۴۶۵؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار، ص ۲۷۸.
آغاز: بسمله، حمدله، والصلوة علی خیر خلقه محمد و آله الطیبین الطاهرین فی الحاشیه ما کان متعلقه عاماً ای من الأفعال العامة التي لا یخلو عنها فعل نحو کاین و حاصل. انجام نسخه: ای بالنسبة الى الوطی الأول و لا بالنسبة الى ما بعده و یكون قوله بعد اعتبار تجریده عن الشرط دليلاً علی الثانی و قوله و اختصاص الحلف الخ دليلاً علی الأول فتأمل.

نسخ، به خط مؤلف، بدون تاریخ، متن خط خوردگی دارد و در حاشیه نیز تصحیح شده است، با حواشی به لفظ «منه»، یادداشتهای فقهی پراکنده‌ای در

صفحات اولیه نسخه دیده می‌شود، هم چنین تملک محمد علی بن علی بن لطفعلی بن احمد تبریزی در ۱۲۹۹ق با مهر بیضوی و تملک محمد باقر بن محمد علی در شوال ۱۳۶۶ در اول نسخه ثبت شده است، مهر مرحوم ابوالقاسم دانش آشتیانی مبنی بر اهدای این نسخه به کتابخانه مسجد اعظم از طرف آیت الله بروجردی و مهر کتابخانه مسجد اعظم در ابتدای نسخه دیده می‌شود.

۴۴۸ صفحه، ۳۰ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه مسجد اعظم قم، نسخه شماره ۳۲۸.
فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ص ۱۳۴.

✱

(۱۵۶۸) لباب القرآن

(تفسیر منظوم - فارسی)

از: محمد صالح بن فضل الله علامه حائری مازندرانی سمنانی (۱۳۹۱ق).
تفسیر منظوم قرآن کریم به بحر تقارب است، از سوره حمد تا سوره ناس و پیش از شروع، مقدمه‌ای دارد در سپاس خداوند و درود بر محمد و آل محمد و در بیان آنکه لباب قرآن شرح مضامین آیات است و نباید آن را فهرست گفت و در ذکر از دست رفتن کتب بسیاری از تفاسیر و اخبار شیعه به اقدامات ستمگران و مخالفین اهل بیت مطابق سخن سید هاشم بحرانی در دیباچه معالم الزلفی.

این تفسیر به اهتمام عده‌ای از مؤمنین سمنان به تاریخ جمادی الثانی ۱۳۸۵ در دو جلد، کتابت شده است. جلد اول از آغاز کتاب تا پایان سوره مریم و جلد دوم از سوره مبارکه طه تا سوره ناس را شامل است. عدد آیات هر سوره، در کنار ابیات ثبت شده تا مشخص شود هر بیت تفسیر کدام آیه است.

شرح حال ملا محمد صالح علامه حائری در منابع مختلف همچون اعیان الشیعه (۳۶۹/۹) و نقباء البشر (۹۳۶/۳) درج شده است. تعداد تألیفات وی را بالغ بر ۳۰۰ جلد کتاب شمرده‌اند، آن مرحوم کتابخانه مهمی داشتند که به آستان قدس رضوی اهدا گردید.
منابع: دایرة المعارف تشیع، ۴۳/۶؛ دیوان الادب، مقدمه عمادزاده؛ گنجینه دانشمندان، ۳۳۵/۵-۳۳۸.

نسخه حاضر جلد دوم کتاب (از سوره طه تا آخر قرآن) را در بردارد.

آغاز نسخه: بنام خدای رحیم علیم تلاوت تو طه نما از حکیم
(۱ و ۲) نه قرآن فرستاده طه بتو که گردد مشقت خود از ما بتو
انجام: گواهی خدا داده در این رقیم عیان گشته علم علیم حکیم
خود این اهل هر علم و کشف و شهود به اعلا براهین مدلل نمود

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، سده چهاردهم هجری، صفحات تصویر
در صحافی از انتها به ابتدا تجلید شده است.
۲۹۱ صفحه، ۱۶ سطری.

(۱۵۶۹) لباب القرآن (تفسیر منظوم - فارسی)

از: محمد صالح بن فضل الله علامه حائری مازندرانی سمنانی (۱۳۹۱ق).
نسخه حاضر جلد اول کتاب است، از آغاز کتاب تا آخر سوره مریم.
آغاز: زقرآن لباب است و نامش لباب
مضافش بقرآن نما در خطاب...
ستایش خدا را به علم و کتاب
که کرده بشر را بقرآن خطاب...
کنم ابتدا از کتاب حکیم
بنام خداوند رحمان رحیم.
انجام نسخه: شوی منذر اهل خصومت بدان
که گردند در سختی جاودان
(۹۸) بسی قرن‌ها برده‌ایم از میان
نه کس حسّ نمایی نه بانگ نهان.

نستعلیق، بدون نام کاتب، جمادی الثانی ۱۳۸۵، به اهتمام عده‌ای از مؤمنین
سمنان، بخش‌هایی از نسخه به خط نسخ زیبای ناظم است.
۲۶۴ صفحه، ۱۶ سطری.

(۱۵۷۰) مطلوب کلّ طالب من کلام علی بن ابی طالب (حدیث - عربی)

از: رشید الدین محمد بن محمد بن عبدالجلیل وطواط کاتب بلخی (۵۷۸ق).
ابو عثمان عمرو بن بحر کنانی لیثی مشهور به جاحظ (۲۵۵ق) از نخستین کسانی
است که کلمات امام علی (ع) را گرد آورده است. وی صد کلمه از کلمات قصار حضرت
را گلچین نمود و معتقد بود که هر یک از این کلمات با هزار کلمه از کلمات ادبای عرب
برابری می‌کند.

مائة کلمة با جمله معروف «لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً» شروع شده و با جمله
«قلب الأحق وراء لسانه» خاتمه می‌یابد.

مائة کلمة بارها به همت ادیبان و شاعران به فارسی و ترکی به نثر و نظم ترجمه شده
و شروحنی نیز به فارسی و عربی دارد. رشید الدین وطواط در کتاب «مطلوب کلّ طالب
من کلام علی بن ابی طالب» مائة کلمة جاحظ را به عربی شرح کرده، سپس به فارسی
شرح نموده، آنگاه متن احادیث را به فارسی به نظم کشیده و هر حدیث را در یک رباعی
به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه‌های خطی بسیاری از مطلوب کلّ طالب در کتابخانه‌های مختلف یافت
می‌شود و بارها به چاپ رسیده و به زبان آلمانی و ترکی نیز ترجمه شده است.^(۱)
نسخه‌ای از ترجمه ترکی آن را در همین فهرست به شماره ۱۲۰۶ معرفی نموده‌ایم.

منابع: دانشنامه امام علی (ع)، ۱۲/۴۷۱-۴۷۶؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام
علی (ع)، ص ۳۰۴؛ المحقق الطباطبائی فی ذکراه السنویة الاولى، ۳/۱۲۵۱-۱۲۵۷.

نسخه حاضر تنها بخش شرح عربی احادیث را از مطلوب کلّ طالب در بردارد.
آغاز: بسمله، اللهم أعنی علی اتمامه لمحمد و آله الحمد لله علی الطاف کرمه و
أصناف نعمه و... أمّا بعد فهذه مائة کلمة من کلام أمير المؤمنين علی بن أبی طالب...
الکلمة الاولى قوله لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً معناه بلغت فی معرفة أحوال المعاد و
أحوال يوم التناد غاية لو كشف عنی ستور الدنيا.

انجام: الکلمة المایة قوله قلب الاحق وراء لسانه، معناه ان قلب الاحق قال للسانه

۱. محقق الطباطبائی فی ذکراه السنویة الاولى، ۳/۱۲۵۱-۱۲۵۷؛ معجم الآثار المخطوطة حول
الامام علی (ع)، ص ۳۰۴.

جار فی عنانه، یلفظ القول من فيه، ثم يتأمل كالنادم فيه و هذا آخر الكلام.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، در حاشیه تصحیح شده و علامت بلاغ دارد.

۱۲ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: در کتابخانه سلطنتی کپنهاک دانمارک.

*

(۱۵۷۱) ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار (حدیث - عربی)

از: علامه محمد باقر بن محمد تقی مجلسی (۱۱۱۰ ق).

به شماره ۱۲۶۴ رجوع شود.

نسخه حاضر از جلد سوم کتاب، (کتاب النکاح) را در بردارد.

آغاز نسخه: کتاب النکاح باب السنة فی النکاح ای فی أنه سنة الأول موثق و فی

الكافی عن ابن فضال.

انجام نسخه: یقول لابس بالعزل فی ستة وجوه و ذکر الخبر، لقد تمّ شرح المجلد

الثالث من کتاب تهذیب الأحكام مع توزع البال و اختلال الأحوال علی ید مؤلفه... و

الحمد لله أولاً و آخراً.

نسخ، نام کاتب در صحافی از بین رفته است، گویا از سده دوازدهم هجری،

علامت وقف بر اولاد در چند جای نسخه دیده می‌شود، گویا تصویر شماره

۱۵۱۷ ادامه این نسخه است که از کتاب الطلاق شروع می‌شود.

۸۶ صفحه، ۲۵ سطر.

*

(۱۵۷۲) العدد القویة لدفع المخاوف الیومیة (ادعیه - عربی)

از: رضی الدین علی بن سدید الدین یوسف ابن مطهر حلی (قرن ۷ هـ).

رضی الدین ابوالقاسم علی بن شیخ سدید الدین یوسف بن علی بن محمد بن مطهر

حلی برادر بزرگ علامه حلی (۷۲۶ ق) که در شب یکشنبه ۱۱ شوال ۶۳۵ بدنیآ آمد و در

ایام حیات پدرش وفات یافت. وی نزد جمعی از بزرگان همچون پدرش سدید الدین

یوسف و محقق حلی و بهاء‌الدین علی بن عیسی اربلی دانش آموخت و عده‌ای از وی روایت کرده‌اند، از جمله برادرزاده‌اش فخرالمحققین و سید عمید الدین و فرزندش شیخ قوام الدین محمد و علی بن حسین نرسی استرآبادی که در ۲۸ محرم ۷۰۳ از او اجازه روایت گرفته است.

تنها اثر تألیفی رضی الدین علی العدد القویة... است که متأسفانه فقط نیمه دوم از آن به ما رسیده است. در این کتاب اعمال و دعا‌های ایام سال و آنچه که در هر روز باید خوانده شود و روایت‌هایی که در خصوص روزهای سال وارد شده و تاریخ ائمه معصومین علیهم السلام گرد آمده است.

نسخه‌ای از العدد القویة در تملک علامه مجلسی بوده و در بحارالانوار از آن نام برده است:

«و کتاب العدد کتاب لطیف فی أعمال الشهور و سعدھا و نحسھا و قد اتفق لنا منه نصفه.»^(۱)

و در جایی دیگر از بحار گفته است: «اعلم أن الشیخ رضی الدین علی بن یوسف بن المطهر الحلی أخوا العلامة أورد فی کتاب العدد القویة لدفع المخاوف الیومیة الذی مرّ ذکره آنفاً، سوانح کلّ یوم یوم و لیلة لیلة من الشهور العربیة حسب ما وقف علیه مما له ظرافة أو طرافة أو شرافة، لکن قد أشرنا سابقاً الی أننا لم نقف منه الا علی النصف الأخير، و لذلك قد اقتصرنا هنا فیما ننقله عن کتابه علی سوانح الیوم الخامس عشر من الشهر الی آخره ملخصاً، ولم نذكر منه سوانح الا ایام السابقة علیه.»^(۲)

نسخه علامه مجلسی هم اکنون به شماره ۲۶۰ در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود.^(۳) در ابتدای این نسخه یادداشتی به خط علامه مجلسی در معرفی کتاب و مؤلف به چشم می‌خورد.^(۴)

صاحب ریاض درباره العدد القویة می‌نویسد: «... هو کتاب لطیف ظریف طریف، قد أورد فی ذکر کلّ یوم بتقریب ذکر الدعاء فیہ و قائع کلّ یوم خاص من الشهور و موالید

۱. بحارالانوار، ۱/۳۴، ۱۷. ۲. همان، ۲۲۴/۹۷ و ۱۹۱/۹۸.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱/۲۹۱.

۴. العدد القویة لدفع المخاوف الیومیة، ص ۱۰، ۱۳.

النبي و الائمة عليهم السلام و غيرهم و ينقل بهذا التقريب الأخبار و الآثار أيضاً، و بعضها من الكتب الغربية و يطول الكلام في أحوالهم عليهم السلام و فضائلهم و أدلة اما متهم أيضاً، و أم تلك النسخ المتداولة منه الآن إنما هي نسخة عتيقة من جملة كتب نجف قلى بيك الناظر السابق و قد كتبت تلك النسخة في زمن مصنفه قدس الله روحه»^(۱)

نسخه‌ای دیگر از العدد القوية که ظاهراً از روی نسخه علامه مجلسی در ۱۱۲۲ ق استنساخ شده، به شماره ۶۰۷۲ در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود^(۲) و تصویر حاضر از این نسخه تهیه شده است.

فاضل معاصر جناب آقای سید مهدی رجایی بخش موجود از این کتاب را با استفاده از دو نسخه پیش گفته تحقیق نموده و در سلسله انتشارات کتابخانه حاضر، در سال ۱۴۰۸ ق، در ۳۹۸ صفحه به چاپ رسیده است.

منابع: بحار الانوار، ۱۷/۱، ۳۴ و ۲۲۴/۹۷ و ۱۹۱/۹۸؛ التراث العربی، ۵۲/۴؛ الذریعة، ۲۳۲/۱۵؛ ریاض العلماء: ۲۹۵/۴.

نسخه حاضر جزء دوم از کتاب را در بردارد.

آغاز نسخه: مبارک یصلح لكل عمل و حاجة... و قال سلمان الفارسی رحمة الله علیه دیمهر روز اسم من أسماء الله تعالی، الدعاء فی أوله: اللهم رب هذا اليوم الجديد و هذ الشهر الجديد و رب كل شیء لك الأسماء الحسنی كلها.

انجام: انک تقضى و لا يقضى عليك یا أرحم الراحمین انک علی كل شیء قدير، تمّ الكتاب.

نسخ، بدون نام کاتب، ۲۸ ماه رمضان ۱۱۲۲، عناوین و نشانیها شنگرف، در

اول نسخه نام کتاب و مؤلف و چند یادداشت تملک به چشم می‌خورد.

۳۵۴ صفحه، ۱۸ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ش ۶۰۷۲، فهرست،

۷۴/۱۶.

۱. ریاض العلماء، ۲۹۵/۴

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۷۴/۱۶.

(۱۵۷۴) تفسیر الجبزی (= منازل من القرآن فی علی (ع)) (تفسیر روایی، مناقب معصومین - عربی)

از: حسین بن حکم حبری و شاء کوفی زیدی (۲۸۶ق).

تکرار تصویر شماره ۱۳۳۱ است، با همان خصوصیات نسخه شناسی، جز اینکه کیفیت تصویر حاضر مرغوبتر است.

(۱۵۷۵) الفهرست

(رجال شیعه - عربی)

از: منتجب الدین علی بن عبیدالله بن بابویه رازی (بعد از ۵۸۵ق).

این کتاب مشتمل بر فهرست اسامی علما و بزرگان شیعه و راویانی که تألیفی داشته و پس از شیخ طوسی تا عصر مؤلف می زیسته اند به همراه طُرُق روایتی مؤلف از آنهاست و از این جهت تکمیل کننده الفهرست شیخ طوسی به شمار می آید. منتجب الدین این اثر را به دستور سید عزالدین یحیی نقیب قم و ری و آمل نگاشته است.

مرحوم محدث ارموی در مقدمه تصحیح الفهرست می نویسد: «منتجب الدین از میان آثار مفیدی که از خود به یادگار باقی نهاده، به وسیله کتاب کوچک خود به نام «فهرست علماء شیعه» حق بزرگی برگردن پیروان این مذهب گذاشته و به سبب آن نام نیک گروهی را از علمای اعلام و زعمای اسلامی در صفحه روزگار زنده نگاه داشته است، لیکن نظر به اجمال و اختصار بسیار که در جمع و تألیف آن به کار رفته است، استفاده از آن در غالب موارد بدون مراجعه به گوشه و کنار برای خواص بسیار سخت و دشوار، بلکه گاهی ممتنع و محال است، تا چه رسد به غیر اهل فضل که طبقه عوام باشند، از این روی به غایت درجه محتاج به شرح و بیان و توضیح و تبیان است. نظر به اهمیت این کتاب، بزرگان شیعه پیوسته به استنساخ و نقل روایت و حفظ نسخه آن مبادرت کرده اند؛ چنان که مثلاً شهید اول رضوان الله علیه شخصاً به استنساخ این نسخه پرداخته است و در حقیقت نسب نسخ فعلی فهرست منتجب الدین به این بزرگوار می رسد و نیز بعد از وی تمام علمای تراجم خلفاً عن سلف، مطالب آن را در کتب خود نقل کرده اند و بیانات آن را به نظر احترام نگریسته و در اعلی درجه قبول قرار داده اند...»^(۱)

علامه تهرانی در الذریعة این کتاب را با عنوانهای مختلفی معرفی کرده است، از جمله: ۱. رجال ابن بابویه،^(۱) ۲. رجال الشيخ منتجب الدین علی^(۲)، ۳. فهرست اسماء علماء الشيعة و مصنفیهم^(۳)، ۴. فهرست منتجب الدین^(۴).

علامه مجلسی متن کامل فهرست منتجب الدین را در بحارالانوار (جلد ۱۰۵ چاپی = اجازات) آورده است. بیش از ۲۰ نسخه خطی از این کتاب شناسایی شده^(۵) که کهن‌ترین آن، به خط محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی در ۶۱۳ق کتابت شده و هم اکنون به شماره ۱۲۴۷/ع در کتابخانه ملی ایران نگهداری می‌شود.^(۶) نسخه‌هایی از این کتاب نیز در کتابخانه حاضر محفوظ است.^(۷)

این اثر با دو تحقیق جداگانه به چاپ رسیده است:

۱. تحقیق سید عبدالعزیز طباطبایی، قم، مجمع الذخائر الاسلامیة، ۱۴۰۴ق و بیروت، دارالأضواء، ۱۴۰۶ق، ۲۴۶ص.

۲. تحقیق سید جلال الدین محدث ارموی، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱۳۶۶ش، ۵۷۱ص.

شیخ بهایی بر فهرست منتجب الدین حاشیه نگاشته است. شمس الدین محمد بن علی جباعی (۸۸۶ق) با استفاده از نسخه شهید اول، به تلخیص فهرست منتجب الدین همت گماشت. نسخه‌ای از تلخیص فهرست به شماره ۳۱۱۲ در کتابخانه حاضر موجود است و تصویر آن را به شماره ۱۴۰۴ در همین فهرست معرفی کرده‌ایم. مرحوم آیت الله بروجردی الفهرست را مرتب نموده و تنی چند از دانشمندان شیعه آثاری پیرامون این کتاب فراهم آورده‌اند.

منابع: الذریعة، ۳۹۵/۱۶، ۳۷۶، و ۸۳/۱۰، ۱۳۶؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار، ص ۶۸۷؛ فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث، ۳۷۲/۱-۳۷۵؛ مأخذشناسی رجال شیعه، ص ۶۱-۶۲؛ مصفی المقال، ص ۴۶۳.

۱. الذریعة، ۸۳/۱۰. ۲. همان، ۱۳۶/۱۰.

۳. همان، ۳۷۶/۱۶. ۴. همان، ۳۹۵/۱۶.

۵. فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث، ۳۷۲/۱-۳۷۵.

۶. فهرست کتابخانه ملی، ۲۳۴/۹. ۷. التراث العربی، ۲۳۱/۴-۲۳۲.

آغاز: بسمله، الحمد لله الذي تفرّد بالقدرة و السناء و توحّد بالعزّة و تطوّل بسبوغ النعماء و تفضّل بجزيل العطاء.

انجام نسخه: الشيخ نجيب الدين ابوطالب يحيى بن على بن محمد المقرئ الاستر آبادى، عالم متبحّر حافظ له كتاب الافادة، كتاب القراءة، تمّ.

نسخ، محمد قاسم جيلانى، اواخر شعبان ۱۰۵۷ بر روى كوه ابى قبيس در مقابل كعبه، نشانيها سنگرف، در حاشيه تصحيح شده و نسخه بدلها ذكر شده و حواشى مختصرى دارد، از جمله به نقل از ميرزا محمد استرآبادى.
۴۷ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: انستيتوى نسخه‌هاى خطى باكو؟، شماره ۳۰۳/۷۴۹.

※

۱۵۷۷) عيون التواريخ

(تاريخ - عربى)

از: صلاح الدين ابو عبدالله محمد بن شاکر دارانى کُتبی دمشقى (۷۶۴ق).
ابن شاکر کُتبی مورخ و ادیب دمشقى که در داريا از روستاهای اطراف دمشق زاده شده و سپس به شهر دمشق منتقل گشت، از ابوالعباس حجّار معروف به ابن شحنه (۷۳۰ق) و ابوالحجاج يوسف بن عبدالرحمن مزى (۷۴۲ق) و شمس الدين ذهبى حديث شنيد. او چنان که خود گفته به مطالعه آثار تاريخى علاقه بسيار داشت و چون از زن و فرزند فارغ بود، دست به تصنيف گشود. تهيدستى ابن شاکر را بر آن داشت که به خريد و فروش و استنساخ کتاب بپردازد. اين شغل که وی را به خواندن کتابها و مى داشت، گذشته از علاقه بسيارى که خود به کسب دانش نشان مى داد، انبوهى آگاهی‌هاى تاريخى و تراجم احوال بزرگان دانش و سياست را در اختيار وی گذاشت که حاصل آن در دو اثر بزرگ او، فوات الوفیات و عيون التواريخ، مى توان دید.

آثار کُتبی:

۱. فوات الوفیات، ذیلی است بر کتاب مشهور وفیات الاعيان ابن خلکان. اين کتاب در ۱۲۸۳ و ۱۲۹۹ق در بولاق چاپ شد، سپس محمد محى الدين عبدالحميد آن را در

دو مجلد بزرگ با حواشی و تحقیقات جدید منتشر کرد و در ۱۹۷۳ م نیز به ویرایش و تحقیق احسان در بیروت به چاپ رسید.

۲. روضة الازهار و حدیقة الاشعار، کتابی ادبی در یک مجلد که بر اساس قوافی ابیات تدوین شده بود.

از این کتاب نسخه‌ای در دست نیست ولی در کشف الظنون از آن یاد شده است.^(۱)
۳. عیون التواریخ، در تاریخ اسلام، که بر حسب سال تدوین شده است. مؤلف این کتاب را از نسب و تولد پیامبر (ص) آغاز کرده، و تا وقایع ۷۶۰ ق را در آن آورده است. این کتاب نه تنها از جهت تاریخی، بلکه به سبب کثرت اشعار و شرح حال ادیبان و فقیهان و متکلمان نیز، از ارزش ادبی و علمی برخوردار است. مؤلف در پایان هر سال، وفیات آن سال را نیز ذکر کرده است. این کتاب اندکی پس از مرگ نویسنده شهرت یافت، چنانکه ابن کثیر از آن یاد کرده و ابوالحسن علی بن علاء (۷۹۲ ق) قاضی دمشق آن را ستوده و بهترین کتاب خواننده و ابن تغری بردی نیز از آن کتاب در تدوین اثر خود النجوم الزاهرة استفاده کرده است.

ابن شاکر در تدوین این اثر، چنان که خود اشاره کرده از منابع متعددی همچون خریدة القصر عماد الدین کاتب، تاریخ دمشق ابن عساکر، المنتظم ابن جوزی، تاریخ بغداد ابن نجار، فرج بعد الشدة و نشوار المحاضرة تنوخی و بسیاری دیگر بهره گرفته است.

اختلاف نویسندگان پس از ابن شاکر در شمار مجلدات عیون التواریخ که آن را ۶ یا ۱۰ یا ۲۸ مجلد شمرده‌اند، باید ناشی از نسخه‌های متعددی باشد که از این کتاب فراهم شده بود و این نشانگر مقبولیت کتاب در بین عامه محققان است. نسخه‌هایی از این کتاب به طور کامل یا پراکنده در استانبول، قاهره، لندن، پاریس و واتیکان هست. قدسی در مقدمه تحقیق و تصحیح عیون التواریخ، خصوصیات نسخه‌های شناخته شده از آن را آورده است.^(۲)

۱. کشف الظنون، ۹۲۳/۱.

۲. عیون التواریخ، مقدمه مصحح (حسام الدین قدسی)، صفحات ض - ق.

جلد اول عیون التواریخ به ویرایش و حواشی حسام الدین قدسی (دمشق، ۱۹۲۷م) و مجلدات ۱۲ و ۲۰ به ویرایش و حواشی فیصل سامر و نبیلة عبدالمنعم داوود (بغداد، ۱۹۷۷ و ۱۹۸۰م) و سرانجام در ۲۱ جلد (عراق، ۱۹۸۴م) به چاپ رسیده است. جلد ۲۳ عیون التواریخ، شامل وقایع سالهای ۶۸۸ تا ۶۹۹ق با تحقیق نبیلة عبدالمنعم داوود در ۱۹۹۱م، در بغداد چاپ شده است.

منابع: الأعلام، زرکلی، ۱۵۶/۶؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۶۰/۴-۶۱ (مدخل «ابن شاکر کتبی» به قلم صادق سجادی)^(۱)؛ کشف الظنون، ۱۱۸۵/۲-۱۱۸۶؛ فهرس المخطوطات المصوّرة (معهد المخطوطات العربية)، التاريخ، ۱۸۹/۱-۱۹۱ و ۱۱۱/۲ و ۲۱۹/۳-۲۲۰ و ۲۹۳/۴-۲۹۹؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۳۵۱/۳-۳۵۲؛ معجم المؤلفین، ۶۱/۱۰.

نسخه حاضر قطعه اندکی از کتاب را در بردارد و شامل وقایع سالهای ۷۳۶ و ۷۳۷ق است. گویا این بخش از کتاب به چاپ نرسیده است.

آغاز نسخه: قضا و لم يقض من احبابه ارباصب اذا مرّ خفاق النسیم صبا.
انجام نسخه: لا تغیرت عن عهد هواکم عن وفایی الی حلول وفاتی
وله أشياء غیر ذلک رحمہ الله تعالی و جمعنا و ایاہ فی دار کرامته.

سخ معرب، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، گویا از اوایل سده هشتم هجری، نسخه اصل رطوبت دیده است.

۲۷ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه کوپریلی، نسخه شماره ۱۱۲۱.

منابع: فهرست مخطوطات مکتبه کوپریلی، ۵۳۷/۱.

(۱۵۷۹) بختیارنامه

(داستان منظوم - فارسی)

از: پناهی (قرن ۹ هـ).

بختیارنامه عنوان یکی از قصه‌های معروف فارسی که ظاهراً کهن‌ترین تحریر منشور آن

۱. این معرفی نامه با تلخیص و اندکی تغییر، برگرفته از مدخل «ابن شاکر کتبی» از دائرة المعارف بزرگ اسلامی است.

به شمس الدین محمد دقایقی مروزی، از نویسندگان اواخر سده ۶ و اوایل سده ۷ هـ منسوب است. این تحریر مشتمل بر یک مقدمه و ۱۰ باب (قصه) و یک خاتمه است. داستان دربارهٔ بختیار، شاهزاده‌ای - فرزند آزاد بخت شاه سیستان - است که در میان دزدان برآمد و سپس به دربار راه یافت و چنان به شاه که فرزند را نمی‌شناخت، نزدیک شد که حاسدان به کار برخاستند و طی ماجراهایی سرانجام آزادبخت را به قتل او راضی کردند. اما فراخ سوار، پیشوای دزدان، پرده از راز زندگی بختیار برگرفت و شاه و ملکه پسر خویش را بازشناختند.

بختیارنامه جز قصهٔ اصلی، مشتمل بر ۹ قصهٔ دیگر است که قهرمانان هر یک ماجراهایی شبیه به بختیار دارند و این داستانها مانند هزار و یک شب تو در تو و مرتبط به یکدیگرند و همه متضمن پندها و نصایح در تأیید فضایل و طرد رذایل اخلاقی است. مأخذ اصلی بختیارنامه روشن نیست و مؤلف آن ناشناس مانده است. در تاریخ سیستان آمده است: «به روزگار خسرو پرویز بن هرمز بن انوشروان الملک، که بختیار جهان پهلوان بود از فرزندان رستم، و به بختیارنامه قصهٔ او بازخوانند.» نسب این بختیار معاصر خسرو پرویز را صاحب تاریخ سیستان در ۲۴ پشت به رستم دستان می‌رساند، اما پدر او در این روایت «فیروز» است، نه «آزاد بخت».

به نظر برخی محققان مندرجات قصهٔ «ده وزیر» در بختیارنامه با «هفت وزیر» در سندباد نامه چنان شبیه است که نمی‌توان آنها را دو متن مستقل به شمار آورد، بلکه باید گفت آنچه در بختیارنامه آمده، تقلیدی است از «هفت وزیر».

از بختیارنامه روایتهای گوناگون و تحریرهای مختلفی به جا مانده و بارها متن آن به نظم کشیده شده و چند تحریر عربی نیز دارد.^(۱)

کهن‌ترین تحریر موجود از بختیارنامه به نثر فارسی، *راحة الارواح فی سرور المفراح* (مورخ ۲۳ ذیحجه ۶۶۳) نام دارد که در پاریس نگهداری می‌شود. انتشارات دانشگاه تهران این کتاب را به کوشش دکتر ذبیح‌الله صفا در ۱۳۴۷ ش، به چاپ رسانده است. در

۱. نک: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۴۸۶/۱۱-۴۸۷؛ مقدمهٔ ذبیح‌الله صفا بر *راحة الارواح و بختیارنامه*؛ مقدمهٔ محمد روشن بر *لمعة السراج*؛ فهرستوارهٔ کتابهای فارسی، منزوی،

این تحریر نامی از محرر به میان نیامده، ولی صفا با قرائنی دریافته که این تحریری است به قلم شمس الدین محمد دقایقی. مروزی که به نام محمود بن محمد بن عبدالکریم، وزیر سمرقند به رشته تحریر درآورده است. دو دستنویس دیگر از تحریر بختیارنامه موجود است: یکی مورخ ۶ ذیقعدہ ۶۹۵، محفوظ در کتابخانه دانشگاه لیدن با عنوان *لمعة السراج لحضرة التاج*؛ و دیگری بدون تاریخ کتابت، ولی با همان عنوان، محفوظ در کتابخانه بادلیان که در تقدیم نامه هر دو دستنویس، نام وزیر سمرقند، محمود بن محمد عبدالکریم، مندرج است. دکتر محمد روشن دستنویس لیدن را با مقابله دستنویس بادلیان و برخی دستنویس‌های دیگر تصحیح کرده و در ۱۳۶۷ش، در تهران به چاپ رسانده است.

تحریر فارسی دیگری از بختیارنامه (مورخ ۲۳ ربیع الاول ۸۰۹) به کوشش دکتر ذبیح الله صفا همراه با یکی از تحریرهای عربی کتاب به نام *عجائب البخت* (مورخ ۳۹۰ق) در ۱۳۴۷ش، در تهران به چاپ رسید.

تحریرهای منظوم فارسی از بختیارنامه:

۱. منظومه‌ای در بحر هزج مسدس اخرب مقبوض مکفوف که نسخه‌ای از آن همراه با منظومه‌ی نه منظر در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود. تصویر این نسخه در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است.^(۱)

۲. منظومه‌ای از کدخدا مرزبان در ۱۲۱۰ ق که نسخه‌ای از آن در کتابخانه آیندیا آفیس نگهداری می‌شود.

۳. منظومه‌ای در بحر متقارب مثنی مقصور که در ۱۰۹۱ ق به نظم درآمده است.

۴. منظومه پناهی (نسخه حاضر).

پناهی از معاصران جهان‌شاه قراقویونلو (سلطنت ۸۴۱-۸۷۲ق) است که بختیارنامه را به سال ۸۵۱ ق در بحر هزج مسدس مقصور یا محذوف به نظم کشیده و تاکنون دو نسخه از این منظومه شناسایی شده است:

۱. نسخه شماره ۵۵۳۳ کتابخانه ملی ملک، کتابت در قرن ۱۲ هـ^(۲) تصویر این نسخه

۱. فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران، ۵۹۱/۱.

۲. فهرست کتابهای خطی کتابخانه ملی ملک، ۵۳/۲.

در کتابخانه دانشگاه تهران محفوظ است.^(۱)

۲. نسخه شماره M-12/10545 آکادمی علوم آذربایجان که تصویر حاضر از آن اخذ شده است.

مطلع این منظومه در نسخه کتابخانه ملک، چنین است:

بنام پادشاه حیّ منّان
بحکمش داشته خلاق مطلق
و بدین بیت خاتمه می‌یابد:

هزاران رحمت یزدان برو باد
پناهی را بالحمدی کند یاد
پناهی نام خود را چند بار در این منظومه آورده است، مانند:

بحقّ نور پاکت یا الهی
خداوندا به نام خلق آن شاه
پناهی را زدن لاف از گزافست
خداوندا ز عصیان ده تو دوری
که از لطفت ببخشایی پناهی...
که فرصت ده پناهی را درین راه...
بپیش عارفان حرفی کفافت...
پناهی را بده صبر و شکوری

تاریخ نظم این مثنوی پنجم ماه رجب ۸۵۱ است چنان که ناظم گفته است:

در آن مدّت که نظم روی بنمود
بدی ماه رجب را پنجمین روز
پناهی از معاصران سلطان جهانشاه خان از سلسله ترکمانان قره قویون لو بوده که از سال
۸۴۱ تا ۸۷۲ ق پادشاهی کرد و شاعر در منظومه خود بدین گونه به نام وی اشاره کرده
است:

هر آن شاهی که او را عدل کار است
کنون سلطان جهانشه بخت یارش
اگر او را نبودی عدل و دادی
ز تبریز آمد و بگرفت بغداد
مر او را نام نیک و بخت یار است
که او را این زمان عدلست کارش
خدا تبریز و بغدادش ندادی
خرابیها ز عدلش گشت آباد^(۲)
این مثنوی بزمی در نسخه کتابخانه ملک دارای نه باب است، ولی نسخه باکو ظاهراً

۱. فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران، ۲۰/۱.

۲. نک: مقدمه دکتر ذبیح الله صفا بر راحة الارواح فی سرور المفراح.

نقص دارد و کامل نیست. در الذریعة^(۱) از دو تن با تخلص «پناهی» هر دو از سده دهم هجری یاد شده است: ۱. پناهی دارابجردی^(۲)، ۲. پناهی همدانی^(۳).

منابع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۴۸۶/۱۱-۴۸۷؛ الذریعة، ۱۵۹/۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۲۶۵۹/۴؛ فهرستواره کتابهای فارسی، منزوی، ۲۸۵/۱-۲۸۷؛ فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران، ۲۰/۱ و ۵۹۱؛ مقدمه دکتر ذبیح الله صفابر راحة الارواح و بختیارنامه؛ مقدمه دکتر محمد روشن بر لمعة السراج؛ منظومه‌های فارسی، دکتر محمد علی خزانه دارلو، ص ۱۸۷. آغاز نسخه:

اول در کار دولت پیشه کردن	دویم از کار ایام اندیشه کردن...
بهر فصلی یکی شیرین حکایت	رسیده از بزرگان این روایت
چه باشد گر تو او را نظم آری	که در عالم بماند یادگاری
مرا گفتند از روی نیازی	که نام مادر آن هم جمله سازی
بگویم نام آن هر سه برادر	کمال و یوسف و عمر کلان‌تر...
بتوفیق خدا شد عزم ما جزم	که این نکته کشم در رشته نظم
چنین گفتند آن پیران ماضی	که ایزد باد از ایشان جمله راضی
که اندر شهر سیستان بود شاهی	بنام آزاده بخت و چهره ماهی...

انجام نسخه:

وگرنه جان نخواهم برد از این در

عزیزان را نخواهم دید دیگر

چون سنگ از دست آن سلطان برون شد

به بین باری که بازیچه چون شد؟

شهی آن شهر آنجا در حرم بود

که آنجا مادر و باب...؟

نستعلیق، بدون نام کاتب، این منظومه جزء مجموعه‌ای است که تاریخ کتابت

صفر ۱۰۸۸ دارد، این نسخه از انجام ناتمام مانده و در آغاز نیز با نسخه

۲. دانشمندان و سخن‌سرایان فارس، ۵۹۱/۱.

۱. الذریعة، ۱۵۹/۹.

۳. گلزار جاوید، ۲۶۲/۱.

کتابخانه ملک تفاوت دارد، در صفحه آخر این نسخه مطلبی عرفانی درباره وحدت وجود به نظم و نثر فارسی درج شده است.
۶۸ صفحه، ۱۵ سطر.

نسخه اصل: آکادمی علوم آذربایجان در باکو، نسخه شماره M-12/10545.
منابع: فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان، ۱/۱۹۳.

(۱۵۸۰) جواهرنامه لنکران (جغرافیا - فارسی)

از: سعید علی بن کاظم بیک (قرن ۱۳هـ).
کتاب متوسطی است در جغرافیای تاریخی خطه لنکران که در عصر مؤلف، دارالاماره بلاد طالش بوده است. این منطقه سابقاً جزو خاک ایران بود و امروز داخل خاک جمهوری آذربایجان است.^(۱)
شروع به تألیف این کتاب در سال ۱۲۸۶ ق بوده است، بنابراین مؤلف باید از مردمان سده سیزدهم هجری باشد.

در مقدمه کتاب آمده است: «اما بعد بر ضمایر مهر مآثر متبیین فن تاریخ و سیر و متوجهان صفحات کتب اخبار و اثر اوضح و اظهر است که خطه پاک لنکران که الآن دارالاماره بلاد طالش است، هر چند در کتب مبسوطه این فن شریف باسمه و رسمه سمت تحریر و توصیف نیافته؛ چون مورّخین صدق آیین اقلام خجسته ارقام را از ضبط و ثبت بدایع وقایع آن صحایف موفوره اللطایف معاف داشته و واردات احوال اشخاص خواص از مشایخ و اعظام و افاضل و افاخم متقدماً و متأخراً که موصوف به شرف نفس و کرم ذات و معروف به عظم شأن و علو درجات از این سرزمین در گذشته‌اند، مبسوطاً مرقوم نداشته‌اند و این سبک را نه مختص این بلاد مرعی داشته‌اند، بلکه در سایر امصار نیز به این نمط سیر و سلوک فرموده‌اند و بسی بدایع را از قلم انداخته و متوجه نگشته‌اند.

اما با وجود این از کتب لغات فرسیه و عربیه و از بعضی تواریخ ترکیه واضح و لایح است که این مرز و بوم از همین که ملک حی و قیوم به طرح ذوات کاینات و شرح

۱. نک: لغتنامه دهخدا، ماده «لنکران».

طبقات نتایج احسن مصوّرات ابوالبشر... ملمع و ملون فرمود تا به این حال به سکنت گروه انبوه انام و برکت انفاس مقدسه مشایخ عظام و حسن سیر و سلوک سلاطین ذوی العزّ و الاحتشام پیوسته معموره و آبادان بود، فتور و قصور از حوادث سنین و شهور راه به ارکان آن یافته باشد از هیچ روی صورت ظهور ندارد.

القصة این بلاد میمنت آباد از جمله امکنه متبرکه متقدمه می باشد؛ چنان که صدق این مراتب از بطنون متون مطالب که سمت تحریر خواهد یافت، واضح و مبرهن است. ولیکن در این اوقات فرخنده مآب که مطابق سال ۱۲۸۶ هجری و موافق سنه ۱۸۶۹ مسیحی است، استماع می شود که جمله غرباء واردین به این بلاد از اعالی و ادانی و ساکنین امانی ورنانی (کذا) در اینجا این دیار را استقباح و استحقار و استهزاء می نمایند و بسی طعن در آب و هوایش به زبان می رانند و از هر جهت او را اسوء و اقبح امکنه می شمارند... چه ایشان از محسنات باطنیه این دیار و برکات بی نهایت این ملک نزهت آثار اطلاع ندارد...

لذا این بنده بی مقدار سعید علی ابن مرحوم کاظم بیک به مفاد حدیث صحّت آثار حبّ الوطن من الایمان لازم شمرده که دیگر از اوصاف ظاهری که محسوس عموم انظار است قلم در کشیده، چند کلمه از احوال مکنونه این دیار که مشاهد و هویدای ابصار نیست، به تصویر قلم صدق شیم ارتسام دهد و از انفاس مقدسه ای که از این رهگذر گذار و از خاک پاک این ملک بستر آسایش اختیار فرموده اند، شرح و بیان سازد و هم از مردم صاحبان هنر چندی را به قدر وسع ورقه به حیّز احتساس و اختصاص درآورد تا بر مطالعه کنندگان اوراق ظاهر و ثابت گردد که این خطه خطیره مستلزم مدح است، نه مستوجب ذم و قدح.

و این امر را لازم است ایراد شش مطلب و یک خاتمه:

اول: آیا لنگران چه کلمه ای است و به چه معنی و وجه تسمیه این بلده به آن چه چیز است؟ و هم در قدیم الایام او را شهر می نامیدند و یا قصبه؟

دوم: طالش بطاء مؤلفه و شین معجمه است و یا تالش بتاء و شین معجمتین؟ و وجه تسمیه آن بلده به این کلمه چه باشد؟

سوم: حدود طالش از کجا تا به کجا است؟

چهارم: در رفع قبح مکان و آب و هوا به دلایلی که عقل اباء از آن نکند، اهتمام شود.
پنجم: انفاس مقدّسه در آن که ادّعا نمودیم بأسامیهم کیانند؟ و کرامات ایشان که
دلیل تقدّس است، چه باشد؟

ششم: از صادرات احوال مردم صاحبان هنر بقدر امکان از طریق صواب نگارش
رود.»

آغاز: بسمله، به نام خداوند بخشنده و مهربان، طغرای اخبار این اوراق به زیور
سپاس خداوند خلاق جلّت عظمته و نعت نبی و وصی سیدی آفاق آرایش نگارش
بدین نظم و سیاق می‌ریزد.

انجام: ظهور دارد و روسیه غلبه بر آن جماعت نموده و داخل محال دریغ گشته و
مدّتی در این دیار توقّف نمودند. تمّت الکتاب.

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از سده سیزدهم هجری، عناوین و نشانیها
شنگرف، نام کتاب در اوّل نسخه «کتاب جواهرنامه لنگران» و قیمت آن دوازده
تومان ثبت شده است.
۹۴ صفحه، ۱۶ سطر.

نسخه اصل: آکادمی علوم آذربایجان در باکو، شماره B-3049.
منابع: فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان، ۱/۵۸؛ فهرست
نامگو، ۱/۹۱.

✱

(سفرنامه حج - ترکی)

(۱۵۸۱) تحفة الحرمین

از: یوسف بن عبدالله رهاوی رومی متخلص به نابی (۱۱۲۴ق).
سفرنامه حج است که مؤلف هنگام زیارت خانه خدا و حرم رسول الله (ص) نگاشته
است. وی این سفر را به عنوان مأموریت از جانب سلطان محمد چهارم پادشاه عثمانی
(۱۰۹۹-۱۰۵۸ق) انجام داده و در مقدمه نام سلطان محمد مذکور را آورده است.
نابی از شعرای نامدار دربار عثمانی بوده و در این سفرنامه نیز به مناسبت از اشعار
خود آورده است.

تاریخ تألیف کتاب بر اساس ماده تاریخ انجام آن «تحفة الحرمینم» سال ۱۰۷۲ ق است. نابی این سفر را از شهر اسکدار در ترکیه شروع کرده و با گذشتن از مسیرهای حلب، شام، مصر و گذر از عقبه مصر وارد حجاز شده است.

نسخه‌ای از تحفة الحرمین، به شماره ۲۰۵۵ در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود^(۱) و نسخه‌ای دیگر در باکو دارد. این کتاب در سال ۱۲۶۵ ق در استانبول به وسیله دارالطباعه العامرة به چاپ رسیده است. دیگر آثار نابی از این قرار است: ترجمه منظوم چهل حدیث، خیریه (منظومه‌ای در نصایح و اخلاق)، منشئات، تحفة دلکش نابی و فتحنامه قامانیچه.

منابع: عثمانلی مؤلفلری، ۲/۴۴۸-۴۵۰؛ فهرس المخطوطات التریکیه العثمانیه فی دارالکتب المصریة بالقاهرة، ۱/۱۲۸؛ فهرس المطبوعات التریکیه العثمانیه فی دارالکتب القومیة بالقاهرة، ۲/۲۴۹؛ فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱/۳۹-۴۰؛ قاموس الأعلام، ۶/۴۵۳۴؛ هدیه العارفین، ۲/۵۶۸. آغاز:

ای بیت حرامی صف غفرانه مقام

وی باب سلامی مدخل دارسلام

ای ملتزم شریفی مستلزم عفو

وی زمزمی صفحه شوی عصیان انام

انجام:

دیدم تمامه نابی بو نسخه نک تاریخ

بو تحفة الحرمینم قبول ایده مولا

نسخ زیبای ترکی، بدون نام کاتب، ۱۲۸ق، عناوین شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است، صفحه آخر نسخه در تصویر موجود نیست.

۲۱۶ صفحه، ۲۳ سطری.

نسخه اصل: آکادمی علوم آذربایجان در باکو، نسخه شماره ۶۰ (B.321/3473)

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۶/۶۴-۶۵.

منابع: فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان، ۳۵/۱.

(۱۵۸۳) تاریخ زندیه

(تاریخ ایران - فارسی)

از: علیرضا بن عبدالکریم شیرازی (قرن ۱۳هـ).

تاریخ ایران پس از کریم خان زند است، شامل رویدادهای جانشینان کریم خان زند همچون: زکی خان زند، ابوالفتح خان، صادق خان، علی مراد خان، جعفر خان، و لطفعلی خان زند.

این رساله غیر از ذیل تاریخ گیتی‌گشای نامی، نگاشته عبدالکریم بن علیرضا است. رساله حاضر به کوشش ارنست بیر آلمانی در لیدن به سال ۱۸۸۸ میلادی چاپ شده است و نسخه‌های خطی آن در کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۱۸۲ و انستیتو خاورشناسی فرهنگستان روسیه و آذربایجان و موزه بریتانیا موجود است.

منابع: فهرست کتابهای چاپی فارسی، مشار، ۱۰۸۵/۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی، منزوی، ۸۶۸/۲؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس، ۲۳۹/۳۸-۲۴۰؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه، ص ۵۴؛ فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۳۴/۱.

آغاز: بسمله، بر ارباب خرد و دانش و اصحاب ذکا و بینش مخفی و مستور نخواهد بود که بمفاد انّ الله رؤوف بالعباد... ذکر وقایع انقراض دولت زندیه را احدی متعرض نشده بود. یکی از دوستان صمیم در جاده صداقت مستقیم خواهش نمود که این غبار قدوم راه روان طریق حکایت... ابن عبدالکریم شیرازی به ذکر مجمل از وقایع اموری که بعد از فوت کریم خان تا انقراض دولت زندیه به مقتضای حکمت ازلی و قدرت لم یزلی به ظهور رسیده است، مبادرت نماید.

انجام: و در انقراض لطفعلی خان دولت سلسله زندیه منقرض گردید. زیاده بر این اطناب ننمود، سایر وقایع امور دولت روز افزون سلسله جلیله قاجاریه، به نحوی است که مورخان سرکار پادشاهی به ضبط آن متوجه شده، به نظر طالبان و ناظران خواهد رسید.

نستعلیق، مشهدی علی اکبر خلف مرحوم مشهدی حسینعلی تفلیمی توپچی باشوف، در روز یکشنبه ربیع الآخر سنه ۱۳۳۲ بر سبیل سرعت سمت تحریر داشت، صفحات مجدول، صفحه اول سرلوح دارد و صفحاتی از نسخه مزین به نقش گل و بوته است و در صفحه‌ای از آن، تصویر چند نفر به چشم می‌آید، درون سرلوح ابتدای نسخه نام کتاب چنین درج شده است: «تواریخ بعد از کریم خان زند».

۷۵ صفحه، ۲۰-۲۷ سطری.

نسخه اصل: آکادمی علوم آذربایجان در باکو، شماره ۲۸۵۰-b.

منابع: فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان، ۱/۶۳-۶۴؛
فهرست نسخه‌های خطی فارسی در انستیتو نسخ خطی آکادمی علوم جمهوری آذربایجان، ۱/۴۴.

(۱۵۸۵) بیان احوال و هابیان (= ترجمه بخش و هابیان از جلد نهم کتاب لغات

الفنون)

(تاریخ - فارسی)

مترجم: عباسقلی بن میرزا محمد خان باکویی (قرن ۱۳هـ).

ترجمه بخش و هابیان از جلد نهم کتاب لغات الفنون است. مترجم به سال ۱۲۵۳ق در تفلیس این بخش از کتاب مذکور را ترجمه کرده است؛ چنان که در ابتدا آورده است: «در مجلد نهم کتاب لغات الفنون روسی که بهترین مصنفان این طایفه به اهتمام مشترک حالا تألیف می‌سازند، بیان احوال و هابیان را خواندم که بسیاری از سیاحان انگلیس و فرنگ در مصر و عربستان فراهم آورده‌اند، چون این مقدمه غریبه بیان مجملی از اوضاع عربستان و اظهار بعضی از عقاید اسلام به سیاق تحریر آورد، پی می‌کند و هم چند گاهی پیش از این در مجلس شریف خدایگانی مورد فیوض ربانی جامع فضایل انسانی اخ العلوم و ابوالمعانی المجتهد عبدالفتاح الطباطبائی مد الله ظله العالی صحبتی رفته بود، فلذا نوشته مذکوره را به زبان فارسی ترجمه نمودم که اهالی دیار ما نیز به احوال و عقاید آن طایفه اطلاعی بهم رسانند. امید از اهل کمال و اصحاب مقال آنکه اگر در

سیاق ترجمه و ربط عبارت نقصانی ملاحظه کنند، آن را به قلت استعداد و ضیق مجال حقیر حمل نموده، اصلاح فرمایند. بیت:
پوشیدن عیب دگران خصلت خوبست

وین خلعت فاخر همه را ستر عیوبست

در ۲۱ ذی حجه سنه ۱۲۵۳ مطابق ۶ مارت سنه ۱۸۳۸ مسیحیه در دارالسرور تفلیس ترجمه نمود عباسقلی بن میرزا محمد خان باکویی مذهب وهابی را که چندگاهی پیش از این، انقلابات دینیه در میان اعراب و آوازه شهرت در اکثر اقلیم افکنده بود».

آغاز: در مجلد نهم کتاب لغات الفنون روسی... بیان احوال وهابیان... شیخ محمد در سنه ۱۶۹۱ مسیحیه.

انجام: حالا مذهب وهابی در دیار یمن و عمان مجدداً قوت می یابد، چنان که بسیاری از سپاه محمد علی پاشا را در سال گذشته در یمن و حجاز ایشان تلف کرده اند.

نستعلیق، بدون نام کاتب، سده سیزدهم هجری.

۲۵ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: آکادمی علوم جمهوری آذربایجان، باکو، شماره ۲۴۸۲-b.

منابع: فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان، ۱/۴۹؛ فهرست

نسخه‌های فارسی در انستیتو نسخ خطی آکادمی علوم جمهوری آذربایجان، ۱/۶۳.

✱

(۱۵۸۹) روض الأخیار المنتخب من ربیع الأبرار (تصوف، ادب - عربی)

از: محی الدین محمد بن خطیب قاسم بن یعقوب اماسی حنفی رومی (۹۴۰ق).

گزیده‌ای از ربیع الأبرار و نصوص الأخبار جارالله محمود بن عمر زمخشری

(۵۳۸ق) است، که رومی آن را در پنجاه روضه مرتب کرده و منتخباتی از کتابهای ادبی و

تاریخی بر آن افزوده است. وی در سال ۹۲۱ق گردآوری و تنظیم این اثر را به پایان

رسانده و به سلطان سلیمان بن سلیم عثمانی تقدیم کرده است.

رومی در مقدمه می نویسد: «لما كان علم المحاضرات علماً نافعاً في أنواع

المجاورات و هو علم عال من العلوم العربية و فنّ فاخر من الفنون الأدبية تحتاج اليه طوايف الأنام و نرغب فيه العلماء العظام حتى المولى الفاضل العلامة... قد صنّف فيه كتاب ربيع الابرار و أودعه ما لا يعد من اللطائف و الأسرار الآآه بحر زاخر لا تدرك غايته و لا ترجى نهايته، قد قصرت عن احاطته الأوهام و عجزت عن محافظته الأفهام، استخرجت من نخب فرايده و كتبت من نكت فوايده ما استحسنته على وجه الاختصار... ليسهل ضبطه على الطالبين و ليكثر فيه رغبة الراغبين و ألحقت به ما عثرت عليه في كتب الأدباء و ما سمعته من أفاضل العلماء من لطائف الحكايات و عجائب العبارات...».

نسخه‌های متعددی از روض الأخیار در کتابخانه‌های ایران، عراق، فرانسه، تونس و غیر آن نگهداری می‌شود، از جمله چهار نسخه خطی از آن در کتابخانه حاضر به شماره‌های ۱۸۰، ۱۳۲۶، ۲۶۲۹، ۲۸۷۴ موجود است.^(۱)

روض الأخیار بارها به چاپ رسیده است، از جمله:

۱. قاهره، مطبعة بولاق، ۱۲۷۹ و ۱۲۸۰ ق.

۲. قاهره، مطبعة میمنیه، ۱۳۰۷ ق، ۲۵۶ صفحه.

در شذرات الذهب از این کتاب به عنوان «روضه الأخبار» فی علوم المحاضرات یاد شده است.^(۲) رومی خود حواشی بسیاری بر این کتاب نگاشته است که در نسخه حاضر موجود است.

ابن خطیب رومی (۸۶۴-۹۴۰ ق) در اماسیه به دنیا آمد و در زادگاهش و مراکز علمی دیگر به تحصیل پرداخت و آشنای با حدیث، تفسیر و تاریخ گشت. وی قصایدی به عربی و ترکی سروده و در علوم غریبه نیز دستی داشته است. از آثار اوست: أنباء الاصفاء فی حق آباء المصطفی، و حواشی و تعلیقات و رساله‌های متعدد دیگر.

منابع: الأعلام، زرکلی، ۶/۷؛ التراث العربی، ۱۳۶/۳-۱۳۷؛ شذرات الذهب، ۲۹۰/۸؛ كشف الظنون، ۹۱۶/۱؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۲۸۸/۲؛ معجم المطبوعات العربیة، ۹۴/۱؛ مخطوطات الأدب فی المتحف العراقی،

ص ۳۲۲-۳۲۳.

آغاز: بسمله، نحمدک اللهم علی ما عملتنا من البیان و الهمتنا من التبیان و نشکرک علی ما أسبغت علينا من الاحسان و نسألك المغفرة و الرضوان... أما بعد فيقول العبد المتضرع الى فاتح القلوب و سائر العيوب، محمد بن قاسم بن يعقوب.

انجام: فأقول له أكل الموت و ألبس الكفن و أسكن القبر. نحمد الله تعالى علی ما یسر لنا من الاتمام و نشکره علی ما أسبغ علينا من الافضال و الانعام و نصلی علی أکرم الأنام... محمد صلوات الله علیه و علی جمیع الأنبياء و المرسلین و الحمد لله رب العالمین.

نسخ، بدون نام کاتب، ۲۵ ذیحجه ۱۱۴۹ در صنعاء یمن، تاریخ اتمام حواشی در روز دوشنبه ۱۷ رجب ۱۱۵۰، این نسخه برای خزانه یکی از بزرگان یمن کتابت شده که نامش در ابتدا و انتهای نسخه بوده و سیاه شده است، عناوین به خط درشت، حواشی بسیار از مؤلف در توضیح لغات مشکله و شرح حال راویان حکایات و اخبار در هامش صفحات نقل شده است، دو صفحه اول جدول دارد، چند تملک در ابتدای نسخه دیده می‌شود، از جمله در تاریخ ۱۲۰۴ق.

۳۳۰ صفحه، ۲۰ سطری.

اصل نسخه: در یکی از کتابخانه‌های یمن.

✱

(۱۵۹۰) جلاء الأبصار فی فنون الأخبار (حدیث - عربی)

از: حاکم جشمی ابوسعید محسن بن محمد بن کرامه (۴۹۴ق).

امالی حدیثی است که حاکم جشمی در ۶۰ مجلس آنها را املاء کرده و ضمن آن به شرح ادبی برخی از احادیث پرداخته است. این مجالس از روز جمعه ۱۳ رمضان ۴۷۸ شروع شده و آخرین آن در سال ۴۸۱ق برگزار شده است.

در این کتاب، احادیث به صورت مسند نقل شده و از منابع مختلفی همچون صحاح اهل سنت اخذ شده و احادیث انتخابی در موضوعات گوناگون است، از جمله مائة

کلمه جاحظ در این کتاب درج شده است و به مناسبت، ابیات عربی نقل شده است. محل برگزاری یکی از مجلس‌ها، در جامع قصبه چشم ثبت شده است.

گویند ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان از جلاء الابصار نقل کرده است. نام این کتاب در مؤلفات الزیدیه «جلاء الأبصار فی متون الأخبار» ضبط شده است.^(۱) از چاپ جلاء الأبصار اطلاعی بدست نیامد، ولی نسخه‌های خطی آن در کتابخانه‌های یمن یافت می‌شود.^(۲)

نسخه‌ای از تحفة الأبرار المنتزعة من جلاء الأبصار من أخبار العترة الأطهار، تألیف احمد بن سعد الدین مسوری (متوفای ۱۰۷۴ق) در کتابخانه جامع کبیر صنعاء نگهداری می‌شود که در فهرست آنجا توضیحات لازم درباره آن درج نشده است.^(۳) احتمال می‌رود که تلخیصی از جلاء الأبصار حاکم چشمی باشد! در مؤلفات الزیدیه نیز «المجالس من کتاب جلاء الأبصار» از قاضی احمد بن سعد الدین مسوری یمنی (۱۰۷۹ق) معرفی شده است.^(۴)

از حاکم چشمی چند کتاب دیگر در همین فهرست معرفی شده است، از جمله:

۱. نصیحة العامة، تصویر شماره ۱۳۶۲.

۲. تنبیه الغافلین، تصویرهای شماره ۱۳۹۳ و ۱۵۷۳.

منابع: أعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۸۲۱؛ مؤلفات الزیدیه، ۳۶۱/۱؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن، ۲۱۵/۱، ۳۱۷، ۵۳۸، ۵۶۸ و ۱۰۲/۲، ۲۴۰، ۵۳۵؛ فهرس المخطوطات العربیة فی مكتبة الاوقاف فی بغداد، ۳۴۴/۲.

آغاز: بسمله، و صلی الله علی محمد و آله، المجلس الأول من املاء الحاکم الجشمی أبی سعد المحسن بن محمد نور الله ضریحه و رضی عنه، يوم الجمعة الثالث عشر من شهر رمضان سنة ثمانی و سبعین و اربعمائة، أخبرنا الشیخ أبو حامد أحمد بن

۱. مؤلفات الزیدیه، ۳۶۱/۱.

۲. أعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۸۲۱؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن، ۲۱۵/۱، ۳۷۷، ۵۳۸، ۵۶۸ و ۱۰۲/۲، ۲۴۰، ۵۳۵.

۳. فهرست مخطوطات مكتبة الجامع الكبير صنعاء، ۱۷۴۶/۴؛ مؤلفات الزیدیه، ۲۵۷/۱.

۴. مؤلفات الزیدیه، ۴۲۱/۲.

محمد بن اسحق النجار رضی الله عنه قال أخبرنا أبو سهل... قال رسول الله صلى الله عليه: من زرع زرعاً أو غرس غرساً فأكل منه طير أو بهيمة إنما كانت له صدقة. انجم: روى أنّ جبريل عليه السلام كناه بأبي ابراهيم صلوات الله عليه وآله، قال و انشدت للصاحب... و صلى الله على محمد خير الوری و على آله مصابيح الدجاء و أصحابه نجوم الهدی و سلم تسليماً.

نسخ معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیح شده است و در آخر نسخه چند بلاغ سماع دیده می‌شود، از جمله بر محمد بن عبدالله در ماه رمضان ۱۳۱۵ و بر ابی الحسین مجدالدین بن محمد در روز جمعه ۱۵ صفر ۱۳۶۹، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان ثبت شده است، یادداشتهای پراکنده در آخر نسخه به چشم می‌خورد، از جمله نقل قولی از ناصر کبیر.

۴۰۴ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: یکی از کتابخانه‌های یمن.

(عقاید - عربی)

(۱۵۹۱) متشابه القرآن = [کتاب رکن الدین]

از: رکن الدین ابوطاهر طریثی^(۱).

کتاب مفصل و مهمی است درباره آیات متشابه قرآن مطابق با عقاید معتزله. نام کتاب در صفحه عنوان نسخه حاضر چنین ثبت شده است: «هذا الكتاب في أصول الدين المسماً برکن الدین» و در ابتدای فصلها نیز، نام «کتاب رکن الدین» دیده می‌شود. اما در نسخه مورخه ۷۵۵ق نام کتاب بر روی برگ نخست «متشابه القرآن» درج شده است و نام مؤلف در ذیل آن چنین آمده است: «الشیخ الامام الاجل رکن الدین ابوطاهر الطریثی»^(۲).

بنابراین عنوان «کتاب رکن الدین» در نسخه حاضر، یعنی کتابی تألیف رکن الدین و نه

۱. طریثیث یا تُرشیز، کاشمر کنونی در استان خراسان.

۲. تصویری از نسخه مذکور در مرکز احیاء میراث اسلامی، به شماره ۱۱۳ نگهداری می‌شود. نک:

فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء، ۱/۱۳۳-۱۳۵.

کتابی به نام رکن الدین.

عنوان «متشابه القرآن» نیز می تواند اشاره به موضوع کتاب باشد و نه عنوان واقعی کتاب؟

مؤلف درباره مباحث مطرح شده در این کتاب، در مقدمه می نویسد: «فرأيت أن أولف كتاباً في فنون المتشابهات في أبواب الكلام و اجعلها فصولاً جامعة لأقسامها، مشتملة على أبوابها و اورد في كل نوع منها فصلاً على حاله، بعد أن أوردت فصلاً في الابانة عمّا يتوصل الى تمييز صحيح التأويلات من فاسدها و ألحق بها ما يضاهاها من تبين ما يفيد من الكلام و ما لا يفيد و الطريق الى معرفة خطابه و الكلام في المتشابه و ما يتعلق به؛ اذ لم أر كتاباً جامعاً في ذلك، بل كان مقصد من ألف في المتشابهات الى فنّ واحد دون سائر نحو ما ألف في الجبر و في باب العصمة و نحو ذلك. و مقصدى في هذا الكتاب الابانة عمّا يتعلق به من الآيات في تصحيح المذهب أو ابطاله في أبواب الكلام دون سائر الآيات المحتملة للوجوه ممّا لا يتضمّن افساد مذهب أو صحته دون الفقهيّات».

مؤلف انگیزه و هدف از تألیف این کتاب را در مقدمه چنین بیان می دارد: «أمّا بعد فأتى لما وجدت كثرة اختلافات الأمة و تفنن مذاهب أهل القبلة متولدة من صروف التأويلات المختلفة و فنون التفاسير المتباينة؛ اذ كان أصل كل فساد و فتنة و أساس كل ضلال و بدعة و ذلك يقع من وجهين، أحدهما: احتمال الوجوه من التفسير مع ما يتداخله من فنون التحريف و التغيير (؟) و الآخر: ترك الناظر في هذا الباب للأصول التي منها يتبين صحيح التأويلات من سقيمها و تركه الرجوع الى ما به يتميّز محكمها من فاسدها... ثمّ من أعظم آفاتها سهولة نقل المعتقد لمذهب غير مذهبه بها... ثمّ من أعظم آفاتها ترتدها (؟) على مرّ الأيام و تشعبها على مضى الدهور و الأعوام... اذ كان أكثرها متضمنة لابطال الصانع مؤدّية الى نفى الرسل و غير ذلك من أصول الديانة من حيث لا يشعر به المعتقد له القایل اياه، نحو ما ذكرناه في فصل الجبر أنّ القول يؤدّي الى ابطال المعرفة بالصانع و الملائكة و الكتب و الرسل و اليوم الآخر و أنّه لا يصحّ مع القول بالجبر المعرفة لشيء من هذه الأصول الخمسة، و نحو ما بيّناه في فصل العصمة من أنّ القول بتجويز الكبائر على الأنبياء تؤدّي الى ابطال الرسالة و تفضي الى ترك القبول عنهم و

حکم سایر هذه المقالات الفاسدة حکم ذلك...، لم ار من فنون التألیفات شيئاً أحقّ بأن يقصد اليه و أوجب بأن يقصر الهمة عليه من الابانة عما به تمیّز الصحيح من التأويلات من سقیمها و يتضح الثابت من التفاسیر من فاسدها و الكشف عن معانی الآيات التي يتعلق بها كل فرقة من الفرق العادلين عن الحقّ فی الأبواب الكلامية...».

کتاب حاضر دارای ده فصل و هر فصل شامل چند باب، به شرح ذیل است:

الفصل الأول: فی وجوه التأويلات و ما يتصل بها، در هفت باب:

۱. الكلام فی الابانة عن أقسام الكلام و ذکر وجوهه.
۲. الابانة عن وجوه الاختلاف فی التأويلات.
۳. الابانة عن الطريق الى معرفة خطاب الله تعالى.
۴. الابانة عن كيفية الوقوف على معانی الكلام.
۵. الابانة عما يدل عليه القرآن و ما لا يدل.
۶. الابانة عن الأصول التي يميّز بين صحيح التأويلات عن سقیمها.
۷. الابانة عن المتشابه و حقیقته و هل يعلم أم لا؟

الفصل الثاني: فی أبواب التوحيد، شامل مقدمه و پنج باب:

۱. فی كونه جسماً.
 ۲. فی الكلام فيما يتعلّق فی الجوارح.
 ۳. فی ما يتعلّق به فی الصفات.
 ۴. فيما يتعلّق به فی الرؤية.
 ۵. فيما يتعلّق به فی المكان و الانتقال.
- الفصل الثالث:** فی أبواب التعديل و التجویز (و هو الكلام فی الجبر)، شامل یازده

باب:

۱. فی أنه عدل لا يفعل ما هو ظلم.
۲. فيما يتعلّق به فی الأخذ بجرم الغير.
۳. فيما يتعلّق به فی تکلیف ما لا یطاق.
۴. فيما يتعلّق به فی باب المخلوق.
۵. فيما يتعلّق به فی باب القضا و القدر.

٦. فيما يتعلّق به فى المشية و الارادة.
 ٧. فيما يتعلّق به فى الاضلال.
 ٨. فيما يتعلّق به الحمل على ما نهى عنه.
 ٩. فيما يتعلّق به المنع مما امر به.
 ١٠. فيما يتعلّق به فى تعذيب الأطفال.
 ١١. فيما يتعلّق به فى انّ الاستطاعة مع الفعل.
- الفصل الرابع: فى المنزلة بين المنزلتين (هو الكلام فى الأسماء و الأحكام)، شامل
چهارباب:

١. فى الجواب فيما يتعلّق به الخوارج من الآيات فى تكفير الفاسق.
 ٢. فيما يتعلّق به المرجئة فى تسمية الفاسق مؤمناً.
 ٣. فيما يتعلّق به فى تسميته منافقاً.
 ٤. فيما يتعلّق به فى باب الأسمى من الايمان و الكفر و الاسلام و النفاق و غيرها.
- الفصل الخامس: فى الوعيد، شامل چهار باب و بابى در امر به معروف و نهى از
منكر:

١. فيما يتعلّق به من نفى العذاب عن مرتكب الكبيرة.
 ٢. فيما يتعلّق به فى تجويز غفران الكبائر.
 ٣. فيما يتعلّق به فى انقطاع العذاب و رفع التأبید (و نفى التخليد).
 ٤. فيما يتعلّق به فى باب التوبة و الشفاعة و غير ذلك مما يتعلّق بالوعيد.
 ٥. فيما يتعلّق به فى باب الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر.
- الفصل السادس: فى باب الامامة، شامل پنج باب:
١. فيما يتعلّق به فى أنّ الامامة بالنص.
 ٢. فيما يتعلّق به فى أنّ الامام يجب أن يكون معصوماً.
 ٣. فيما يتعلّق فى أنّ علياً عليه السلام هو الامام.
 ٤. فيمن ذهب الى انّ أبابكر منصوص عليه.
 ٥. فيما يتعلّق به فى باب الأفضل.
- الفصل السابع: فى العصمة (و فصل فى ذكر الخلاف فى العصمة، شامل شش باب):

۱. فيما يتعلّق به كلّ فريق من المختلفين فى فاعل العصمة.
۲. فيما يتعلّق به فى باب الاعتقاد.
۳. فيما يتعلّق به فى باب التبليغ.
۴. فيما يتعلّق به فى باب القضا.
۵. فيما يتعلّق به فى أفعالهم و سيرهم (و فصل فيما قالوه فى الملائكة عليهم السلام).
۶. فيما يتعلّق به فى وقت العصمة.

الفصل الثامن: فيما يطعن به على القرآن، شامل پنج باب:

۱. فيما ادّعوه فيه من التناقض و الاختلاف.
۲. فيما ادّعوه فيه اللحن و الخطا فى اللغة و الاعراب.
۳. فيما ادّعوه من الفساد من جهة التكرار.
۴. فيما ادّعوه أنه سأل عن مسائل لم يجب فيها بجواب مقنع و لامفيد.

الفصل التاسع: فى الرقيق من الكلام و ما يجرى مجراه من الشذوذ، شامل بيست و

سه باب:

۱. فى النجوم.
۲. فيما تعلقوا به فى نفى خلق القرآن.
۳. فى أنّ جميع الحيوانات مكلفون و أنّ لكلّ جنس منهم نبياً منهم.
۴. فيما تعلقوا به من اخراج الله تعالى جميع بنى آدم من صلبه.
۵. فيما يتعلّقون به أنّ جميع الناس مؤمنهم و كافرهم يدخلون جهنّم.
۶. فيما يتعلّقون فى باب التناسخ.
۷. فيما يتعلّق به من ادّعى أنّ المعارف ضروريّة.
۸. فيما تعلقوا به فى باب العلم.
۹. فيما احتجّ به من ذهب الى أنّ الشىء يقع على الموجود دون المعدوم.
۱۰. فيما تعلقوا به اثبات عذاب القبر.
۱۱. فيما تعلقوا به فى اثبات المعراج.
۱۲. فيما تعلقوا به من اثبات الميزان.
۱۳. فيما تعلقوا به فى اثبات اللوح المحفوظ.

۱۴. فیما ادعوه من رفع عیسی و ادریس علیهما السلام الی السماء.
 ۱۵. فیما تعلقوا به من قولهم أن جمیع الأشياء یسبح لله تعالی و انّ لجمیعها کلام و نطق.

۱۶. فیما تعلقوا من معرفة قارون الکیمیا.
 ۱۷. فیما ادعوه من خروج یاجوج و مأجوج قبل الساعة.
 ۱۸. فیما ادعوا من وجوب ترک النظر و الجدل و صحة التقليد.
 ۱۹. فیما تعلقوا به من الأنبياء أفضل من الملائكة.
 ۲۰. فی تعلق من ذهب الی أنه یجوز أن یتفضّل الله بمثل الثواب و ان جمیعہ یقع متفضّلة من غیر استحقاق و أنه یجوز أن یتدی بالثواب و كذلك العقاب.
 ۲۱. فی أن القبیح قد یشاء و الذب خیراً.
 ۲۲. فی تجویز البداء علی الله تعالی.
 ۲۳. فیما تعلقوا به فی باب الآجال.

الفصل العاشر: فی أصول الفقه و الکلام فی الفتیا، شامل هفت باب:

۱. الکلام فی الأوامر.

۲. الکلام فی البیان.

۳. فی النسخ.

۴. فی الأخبار.

۵. فی الأفعال.

۶. الکلام فی القیاس.

۷. الکلام فی الحظر و الاباحة.

بسیاری از مطالب این کتاب به صورت سؤال و جواب و یا در قالب ادعا و جواب به آن مطرح شده است.

فاضل معاصر آقای حسن انصاری طیّ مقاله‌ای با عنوان «تحفه‌ای گرانقدر از کاشمر» در کتاب ماه دین شماره ۱۰۲-۱۰۳، به معرفی این کتاب پرداخته است. نکاتی از مقاله سودمند ایشان:

«معتزلیان ناچار بودند آیاتی را که از سوی مخالفانشان مورد استناد قرار می‌گرفت،

آیات متشابه بخوانند و تفسیر متناسب با عقاید خود از آن آیات عرضه کنند. در این میان بحث درباره آیات مورد تمسک در زمینه تشبیه یا جبر در اولویت بحث‌ها بود... این کتاب به دلیل موضوع بندی آن بر اساس موضوعات کلامی و نظم ویژه‌ای که بر آن حاکم است و همچنین به دلیل تفصیل در مباحث، از نمونه‌های قابل توجه این نوع ادبی است.

مؤلف در آغاز هر فصل، الزامات اقوال مخالفان را بررسی کرده است. وی عمدتاً در مباحث خود به شعر، لغت و گاهی نقل حدیث توجه دارد و در مقدمه می‌نویسد که اختلافات مذاهب به دلیل اختلاف در تأویل است و به همین دلیل وی به نگارش این کتاب اقدام کرده تا در ابواب متعلق به کلام فنون مختلف آیات متشابه را بررسی کند. وی می‌نویسد که فقط به ابواب کلامی بسنده می‌کند و به اختلافات فقهی و آیات متشابه در این باره نمی‌پردازد.

...احتمال اینکه مؤلف متعلق به عصر قاضی عبدالجبار یعنی اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم یعنی معاصر غزنویان باشد، دور نیست.

کتاب متشابه القرآن طریثی نمونه‌ای از کتاب‌های تدوین شده توسط معتزلیان خراسان است که می‌تواند پرتوی روشن بر نوعی از اعتزال این منطقه مهم بیاندازد.

مؤلف از نظریه شیئیت معدوم حمایت می‌کند که می‌دانیم معتزلیان هوادار ابوالحسین بصری آن را رد می‌کرده‌اند. از دیگر سو گاهی به ابوهاشم جبایی، پیشوای بهشمیه ارجاع می‌دهد و از وی با تعبیر رحمه الله یاد می‌کند. در یک جا نیز از ابوعلی جبایی و «جماعة من اهل النظر» یاد می‌کند. در همین جا از ابراهیم نظام و جعفر بن مبشر، از متکلمان، نام برده است. همچنین از جعفر بن حرب با عنوان شیخنا یاد می‌کند. یک جا نیز در کنار ابوالهذیل و ابوعلی جبایی، از ابومحمد عبدالله بن العباس (رامهریزی) نام برده و آنان را مشایخنا خوانده است. این رامهریزی شاگرد ابوعلی جبایی بوده که اخبار او در کتابهای معتزله و دیگران آمده است.

به طور کلی همه چیز در کتاب متشابه القرآن حکایت از اعتزال دارد. مؤلف اصطلاح «اهل العدل» را بیش از «المعتزله» به کار می‌برد. برخی اوقات هم تعبیر «اصحابنا» را می‌آورد و از برخی معتزله با عنوان «مشایخنا» یاد می‌کند که اصطلاح معمول معتزله

است.

مؤلف در بحث کیمیا و رد آن به مباحث فیلسوف و متکلم دانشمند معاصر ابوالقاسم بلخی، یعنی ابوزید بلخی (۳۲۲ق) در کتاب تقاسیم العلوم / یا اقسام العلوم اشاره می‌کند... بعید نیست که مؤلف ما در این کتاب از کتب تفسیری و اندیشه تأویلی ابوزید بلخی کمک گرفته باشد، اندیشه‌ای که معتقد بوده است در تأویل قرآن باید از شیوه‌ای خاص تبعیت کرد و از در افتادن در تأویل‌های نادرست و از جمله تأویل‌های اسماعیلیان اجتناب کرد»^(۱).

نسخه‌هایی از این کتاب در کتابخانه‌های مختلف یمن و عمان موجود است^(۲) و به گفته آقای انصاری، مادلونگ به همراه یکی از محققان عمانی، در پی ارائه چاپ انتقادی از کتاب‌اند.

منابع: کتاب ماه دین، شماره ۱۰۲-۱۰۳، ص ۴۶-۴۹ مقاله حسن انصاری در تحفه‌ای گرانقدر از کاشمر «= تفسیری معتزلی متعلق به یکی از مکاتب معتزلی خراسان»؛ طاووس یمانی، ص ۱۷۷-۱۷۸؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن، ۴۵۶/۱، ۴۷۶ و ۹۵/۲ و ۱۲۳؛ فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء، ۱۳۳/۱-۱۳۵ شماره ۱۱۳.

آغاز: بسمله، ربّ یسروا عن یا کریم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله، الحمد لله الواحد العدل فلا ینقسم الی أجزاء و أبعاض و لا یتکثر بأحوال و أعراض و لا یوصف بترکیب و تجسید و لا یعرف بتجسیم و تجدید... أما بعد فائی لما وجدت کثرة اختلافات الامة. انجام: و هو الاعتبار و التوصل الی الثواب و اذا کان كذلك فسد تعلقهم بالآیه، تمّ کتاب رکن الدین و الحمد لله ربّ العالمین حمداً کثیراً طیباً مبارکاً فیهِ و الصلاة و السلام علی سیدنا محمد المبعوث بأقوم الدین و صافیهِ و علی آله الطیبین الطاهرین.

نسخ، عناوین به خط درشت، بدون نام کاتب، در ربیع الاول ۱۰۱۴ در صعده به درخواست مولانا عماد الدین یحیی، تمام صفحات مجدول بوده و حواشی

۱. کتاب ماه دین، شماره ۱۰۲-۱۰۳، ص ۴۹-۵۶.

۲. نک: طاووس یمانی، ص ۱۷۷-۱۷۸؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن، ۴۵۶/۱، ۴۷۶ و ۹۵/۲، ۱۲۳.

دارد و در حاشیه تصحیحات اندکی به چشم می‌خورد، فهرست مطالب کتاب در دو صفحه آغاز نسخه درج شده است، نام کتاب در صفحه عنوان چنین آمده است: «هذا الكتاب في أصول الدين المسما بركن الدين»، یادداشتهای تملک در اول و آخر نسخه دیده می‌شود، از جمله به تاریخ ۱۱۰۹ ق از حسین بن علی بن احمد بن علی، در آخر نسخه ابیاتی عربی از مجنون و غیر او درج شده است.
۴۴۰ صفحه، ۳۰ سطری

نسخه اصل: در یکی از کتابخانه‌های یمن.

*

(۱۵۹۳) مرآت شعر (= عاکف تذکره سی) (تذکره شعراء - ترکی)

از: محمد عاکف افندی اندرونی (قرن ۱۳هـ).

شرح حال مختصر و نمونه‌ای از اشعار چند تن از شعرای ترک زبان است، از جمله: عارف، یاور، نظیف، رفعت، ناشد، رائق، شاکر، عبادی، ندیم، فرید، نصفت، فاضل، اسعد، رشید، حامد، فنی، واصف، فیضی، عارف دیگر، رائف، حامد دیگر، راسخ، کامل، خاتمه در بیان اجمال ترجمه مؤلف.

مؤلف در این تذکره، نمونه‌ای از اشعار خود را آورده و این کتاب را به سلطان سلیم خان بن سلطان مصطفی خان تقدیم کرده است.

تألیف این تذکره، موافق با ماده تاریخ «مرآت شعر» در سال ۱۲۱۱ ق به پایان رسیده است. عاکف استانبولی در سال ۱۱۷۱ ق به دنیا آمد، تاریخ وفات وی را به دست نیاوردم.

نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه علی امیری بوده که به کتابخانه ملت در ترکیه منتقل شده است و نسخه‌ای دیگر در کتابخانه موزه طوپقاپی سرای در استانبول دارد. درباره چاپ کتاب اطلاعی به دست نیامد.

منابع: عثمانلی مؤلفلری، ۱۹۵/۳؛ فهرست نسخه‌های خطی تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول، ص ۵۷۷؛ فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه طوپقاپی سرای استانبول، ۴۱۶/۱.

آغاز: سپاس بی قیاس اول ناظم دیوان هستی و مؤسس بیت کهن طاق فراز و پستی.
انجام: عاکف بوله لی بواثرک صورت اتمام تاریخنه (مرآت شعر) دینسه
سزادر ۱۲۱۱.

نسخ ترکی، بدون نام کاتب و بی تاریخ، سده سیزدهم هجری، نام کتاب و مؤلف
در صفحه آغاز چنین درج شده است: «تذکرة الشعراء اندرونی عاکف بک
المسمى بمرآت الشعر فی حق (کذا) شعراء اندرون»، مهرکروی مربوط به وقف
نسخه از علی امیری در اول و آخر نسخه دیده می شود.
۱۱۹ صفحه، ۱۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه علی امیری منتقل شده به کتابخانه ملت ترکیه، نسخه شماره
۷۷۳.

(۱۵۹۴) خصائص الائمة (= خصائص امیرالمؤمنین) (تاریخ امامان، حدیث - عربی)

از: شریف رضی محمد بن حسین موسوی بغدادی (۴۰۶ق).
از نخستین تألیفات شریف رضی است که در سن ۲۴ سالگی - اواخر سال ۳۸۳ و
اوایل سال ۳۸۴ ق - آن را نگاشته است و بنا داشته در این دفتر شرح حال، فضائل،
مواعظ، موالید و سالهای وفات و مقابر ائمه معصومین علیهم السلام و اسامی امهات
ایشان و فضل زیارت قبور آن بزرگواران را بیاورد. او پس از نوشتن خصائص امام علی
(ع) به گردآوری نهج البلاغه پرداخت و این کتاب ناتمام ماند و تنها چند باب و فصلی از
خصائص امیرالمؤمنین (ع) و سخنان آن حضرت در حدود ۱۵۰۰ بیت گرد آمد که یک
سوم آن کلمات قصار حضرت امیر (ع) است.

نسخه ای کهن از خصائص الائمة در کتابخانه رضا در رامپور هند نگهداری می شود
که به خط عبدالجبار فراهانی در شوال ۵۵۳ کتابت شده و کاتب نسخه را بر استادش
ضیاءالدین ابی الرضا فضل الله راوندی خوانده و راوندی گواهی قرائت نسخه را در
تاریخ ذیقعدة ۵۵۵ برای کاتب نوشته است.

تصویر این نسخه به شماره ۵۰۴۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

نسخه‌های دیگری نیز از خصائص الائمة در کتابخانه آستان قدس رضوی، دانشگاه تهران، سلیمانیه استانبول و کاشف الغطاء در نجف اشرف موجود است. خصائص الائمة به سال ۱۳۶۸ق در نجف اشرف به چاپ رسید و پس از آن با تحقیق محمد هادی امینی در سال ۱۴۰۶ق به مناسبت بزرگداشت هزاره شریف رضی منتشر شده است.

منابع: ترائنا، شماره ۵، ص ۴۳-۴۴؛ الذریعة، ۱۶۴/۷؛ فهرست کتابخانه دانشگاه تهران، ۱۲۸۵/۵-۱۲۸۷؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی، ۲۵۲/۱۴؛ فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۲۳۴؛ فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران، ۱۲۷/۳؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب، ص ۴۷۰-۴۷۱؛ معجم التراث الکلامی، ۱۹۲/۳؛ نوادر المخطوطات العربیة فی ترکیا، ۱۲۲/۲.

آغاز: بسمله، و به ثقتی. کنت حفظ الله علیک دینک و قوی فی ولاء العترة یقینک سألتنی أن أصنّف لک کتاباً یشتمل علی خصائص أخبار الأئمة الاثنی عشر صلوات الله علیهم و برکاته و حنانه و تحیاته علی ترتیب آیامهم و تدریج طبقاتهم ذاکراً اوقات موالیدهم و مدد أعمارهم و تواریخ وفاتهم و مواضع قبورهم و أسامی امّھاتهم و مختصراً من فضل زیاراتهم، ثمّ مورداً طرفاً من جوابات المسائل التي سئلوا عنها و استخراج أقاویلهم فیها و لمعاً من أسرار أحادیثهم و ظواهر و بواطن أعلامهم و نبذاً من الاحتجاج فی النصّ علیهم و حقیقة البرهان فی الاشارة الیهم موضحاً من ذلك ما یزید به الولیّ المخلص اخلاصاً فی موالاتهم... لقینی و أنا متوجّه عشیة عرفة من سنة ثلاث و ثمانین و ثلاثمائة هجریة الی مشهد مولینا أبی الحسن موسی بن جعفر.

انجام: صدیق الجاهل فی تعب. قال الشریف الرضی ذوالحسبین (ره): و لولم یکن فی هذه الفقرة المذكورة الأ هذه الكلمة الأخيرة لکفی بها لمعة ثاقبة و حکمة بالغة و لاعجب أن تفیض الحکمة من ینبوعها و تزهّر البلاغة فی ربیعها. الحمد لله الذی تمّ هذه الكلمات التي لا یأتیها الباطل.

نستعلیق، برخی از کلمات معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ، در حاشیه تصحیح شده و حواشی لغوی دارد، نام کتاب و مؤلف در ابتدای نسخه چنین درج شده است:

«خصایص الائمة لکراچکی (ره) قال لولده» و در صفحه عنوان آمده است:
 «الخصایص الوصية للکراچکی الی ولده ظاهراً»، همچنین یادداشتی بدین
 مضمون دارد: «بسم الله خیر الأسماء این کتاب امانت است از جناب
 شریعتمدار حجة الاسلام آقای حاج میرزا سید حسن قمی سلمه الله نزد این
 بنده محمد القمی ۱۲۲۷ق»، در آخر نسخه، کلمات امام علی (ع) منتخب از نهج
 البلاغة درج شده است.
 ۵۶ صفحه، ۲۱ سطر.

نهج البلاغة (۱۵۹۵)

(ادب، حدیث - عربی)

از: شریف رضی سید ابوالحسن محمد بن حسین موسوی بغدادی (۴۰۶ق).
 ابوالحسن محمد بن حسین موسوی معروف به سید رضی و شریف رضی
 (۳۵۹-۴۰۶ق) در نویسندگی به نثر و نظم، یکه تاز میدان ادبیات عرب به شمار می رود.
 وی در عمر کوتاه خویش آثار مهمی نگاشته که تعداد محدودی از آنها به دست ما
 رسیده است.

نهج البلاغة، مشهورترین و ماندگارترین اثر سید رضی است که آن را در سال ۴۰۰
 قمری، یعنی شش سال پیش از وفاتش، با استفاده از دانش وسیع، ذوق سرشار و
 گزینش نیکوی ادبی خود گزیده‌ای بی مانند از خطبه‌ها، کلمات، نامه‌ها، وصیت‌نامه‌ها،
 بخش‌نامه‌ها، کلمات کوتاه حکمت‌آمیز، چند دعا و یک پیمان‌نامه از امیرمؤمنان (ع) را
 گردآوری کرده است.

سید رضی در این اثر گرانسنگ گزیده‌ای از سخنان حضرت امیر (ع) را که به نظرش از
 فصاحت و بلاغت بالایی برخوردار بود، با سبکی مطلوب و دلپذیر در سه بخش کلی
 مرتب و منظم کرده است:

بخش اول: خطبه‌ها و کلمات امیرالمؤمنین (ع) که شامل ۲۴۱ خطبه و کلام است.

بخش دوم: نامه‌ها، شامل ۷۹ نامه و مکتوب بدین تفصیل: ۶۳ نامه، ۱۲ وصیت و
 سفارش و بخش نامه، ۲ فرمان و یک پیمان نامه.

بخش سوم: حکمت‌ها، شامل ۴۸۰ جمله کوتاه و حکمت‌آمیز.

در مدت هزار سالی که از تألیف نهج البلاغة می‌گذرد، حدود هزار عنوان کتاب و

صدها مقاله درباره ابعاد گوناگون این اثر جاودانه به رشته تحریر درآمده است. گردآوری کتابهای نگاشته شده درباره نهج البلاغه، از شروح، ترجمه‌های منظوم و منثور به زبانهای گوناگون، معرفی نامه‌ها، تبویب‌ها و تنظیم‌های موضوعی، تک‌نگاری‌های موضوعی، کشف الالفاظ و معجم‌ها، فرهنگ واژه‌ها، گزیده‌ها و منتخبات، معرفی اسناد و مدارک، مستدرکات، نسخه‌شناسی‌ها و کتابشناسی‌ها، کتابخانه بزرگی را تشکیل خواهد داد.

معرفی مفصل نهج البلاغه را در طی مقاله مبسوطی در دانشنامه امام علی (ع) آوردم.^(۱) از نهج البلاغه نسخه‌های دستنویس نفیس و کهن، بسیار باقی مانده است. حدود ۳۰۰ نسخه از این کتاب، در کتابخانه‌های شخصی و عمومی ایران شناسایی شده است.

مرحوم محقق طباطبایی، خصوصیات ۱۶۰ نسخه دستنویس از نهج البلاغه را که از قرن پنجم تا دهم هجری کتابت شده است، در مقاله «المتبقی من مخطوطات نهج البلاغه...» آورده است.^(۲)

نسخه‌های خطی کهن و نفیس نهج البلاغه و شروح، گزیده‌ها و ترجمه‌های آن در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در کتابی مستقل به سال ۱۳۸۱ ش، در ۲۰۸ صفحه به چاپ رسیده است.

نگارنده نیز خصوصیات ۸۳ نسخه خطی نهج البلاغه در کتابخانه‌های قم را گزارش نموده است.^(۳) هم چنین گزارشی از ۷۸ نسخه دستنویس نهج البلاغه در کتابخانه‌های تهران، در فصلنامه وقف، میراث جاویدان درج شده است.^(۴)

نهج البلاغه، پس از ورود صنعت چاپ به مشرق زمین تاکنون، صدها بار به صورت چاپ سنگی و حروفی، در کشورهایمانند ایران، مصر، لبنان، سوریه و قطر، به صورت مستقل یا همراه با شرح‌های متعدد و ترجمه‌های مختلف چاپ و منتشر شده است. گویا این کتاب، نخستین بار در تبریز به سال ۱۲۴۷ ق به صورت چاپ سنگی به طبع

۱. دانشنامه امام علی (ع)، ۹/۱۲-۹۲. ۲. تراثنا، شماره‌های ۵، ۷، ۸، ۲۹.

۳. نهج البلاغه از منظر فرزندگان، ص ۲۱۳-۲۳۵.

۴. فصلنامه وقف میراث جاویدان، ش ۲۵، ص ۱۰۶-۱۰۸.

رسیده است.

محقق طباطبایی (ره)، خصوصیات ۱۰۹ چاپ از نهج البلاغة را در نقاط مختلف عالم، از سال ۱۲۴۷ تا ۱۴۱۴ ق، ذکر کرده است.^(۱)

نسخه حاضر یک برگ از آغاز و چند برگ از انجام افتادگی دارد.

آغاز نسخه: ظهر مکنونها و عنه أخذت قوانینها و علی امثله هذا کلّ قائل خطیب و بکلامه استعان کلّ واعظ بلیغ... باب المختار من خطب أمير المؤمنين علیه السلام و أوامره و یدخل فی ذلک المختار من کلامه الجاری مجری الخطب فی المقامات المحصورة و المواقف المذكورة و الخطوب الواردة.

انجام نسخه: و قال علیه السلام الغنی و الفقیر بعد العرض علی الله و سئل علیه السلام عن أشعر الشعراء فقال انّ القوم.

نسخ معرب، بدون نام کاتب، ۶۰۴ ق در موصل، تاریخ کتابت در پایان باب المختار من کتب امیرالمؤمنین علی علیه السلام چنین درج شده است: «کتبه فی العشرين من شهر الله المبارک رمضان سنة أربع و ستمائة ببلد موصل عمرها الله»، عناوین شنگرف، برخی از صفحات جدول دارد، در حاشیه تصحیحات و حواشی اندکی به چشم می خورد، یکی از مالکان این نسخه عبارت «علیه السلام» را در سراسر نسخه به «رضی الله عنه» تغییر داده است!

۳۵۴ صفحه، ۱۶ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مدرسه نمازی خوی، ایران، نسخه شماره ۳۰۰.

منابع: فهرست نسخه های خطی مدرسه نمازی خوی، ص ۱۴۹.

(۱۵۹۷) الدرّ المکنون فی شرح دیوان المکنون (ادب - عربی و فارسی)

از: ملا حبیب الله بن علی مدد شریف کاشانی (۱۳۴۰ ق).

ملا حبیب الله شریف ساوجی کاشانی (۱۲۶۲^(۲) - ۱۳۴۰ ق) فقیه و دانشمند ذی فنون که تألیفات بسیاری در رشته های مختلف علوم اسلامی نگاشته است، به طوری که

۱. تراثنا، ش ۲۹، ص ۲۴-۴۴.

۲. تاریخ تولد وی به خوبی دانسته نیست. ممکن است تولد وی در ۱۲۶۰ ق رخ داده باشد.

شمار آثار وی را به ۲۳۵ اثر بالغ دانسته‌اند.^(۱) از جمله آثار مشهور وی، عناوین ذیل را می‌توان نام برد:

۱. منتقد المنافع (شرح المختصر النافع)، در فقه.
۲. جنة الحوادث فی شرح زیارة الوارث.
۳. لباب الالقاب فی ألقاب الاطیاب، در تراجم دانشمندان شیعه.
۴. ذریعة الاستغناء فی تحقیق مسألة الغناء.
۵. ریاض العرفان، شعر فارسی.
۶. عقائد الایمان، شرح دعای عدیله به فارسی.
۷. منظومة فی علم الدراية.
۸. نخبة المقال فی معرفة الرجال.
۹. وسیلة الاخوان، در اخلاق به فارسی.
۱۰. نخبة المقال فی منتخب الأمثال.
۱۱. شرح دعاء السحر.
۱۲. مغانم المجتهدین فی حکم صلوة الجمعة و العیدین فی زمان الغیبة.
۱۳. شرح زیارة العاشوراء.
۱۴. توضیح البیان فی تسهیل الأوزان.

مرحوم شریف کاشانی از ذوق ادبی و عرفانی خوبی برخوردار بود و اشعار بسیاری به زبان عربی و فارسی سروده و آثاری در عرفان و ادب از خود به جای گذاشت، از جمله شرح حاضر را بر دیوان مجنون به درخواست یکی از دوستان نگاشت که درباره عشق و دیوان شعری که عاشقانه باشد از او سؤالی کرده بود.

شارح متن اشعار را با علامت (ص) و شرح را با علامت (ش) آورده و در لابلاي شرح، گاهی اشعار و مطالبی به زبان فارسی مطرح می‌کند. شارح در مقدمه می‌گوید: «قد سألتی بعض من الأصدقاء عن حقيقة العشق فأجبتہ بأنه هی الحالة... ثمّ سألتی عن دواوین العاشقین آی دیوان منها أدخل فی ذلک؟ فقلت

۱. ملا حبیب الله شریف کاشانی فقیه فرزانه، عبدالله موحدی، ص ۱۱۷-۱۲۸.

دیوان قیس بن الملوح العامری المعروف بالمجنون المفتون بلیلی العامریة، فأنه قد اشتهر بعشقتها فی النواحی و الأقطار و البقاع و الأمصار و قد تحمّل فی العشق شدائد المحن... و قد قلّت نسخه فی النسخ و لا تخلو عن غلط كتابة بل عن اشکال فی بعض أبياتها و صعوبة، فمنّ علينا بشرح عليه ينتفع منه المبتدی و يستفيد منه المنتهی، فأجبت سؤله و حتمت علی نفسی أن اشرحه شرحاً متوسطاً حاویاً للفرائد و خالیاً عن الحشو و الزوائد و أنا حين الشروع ابن خمس عشر سنة و لم يحضرنی شرح من شروح هذا الديوان و لا من يساعدنی عليه من الاخوان... و سمّيته بالدرّ المکنون فی شرح ديوان المجنون و رسمت أصله بالصاد و الشرح بالشین».

مرحوم شریف کاشانی در سال ۱۲۷۵ق، در حالی که ۱۵ سال بیشتر نداشت^(۱) و بدون استفاده از شروح دیگر دیوان مجنون، به تألیف این شرح همت گماشت. آغاز: بسمله، و به ثقتی حمداً لسبوح مهیمن احترقت بشعلة من شعلات نیران مودّته قلوب مجانین أحبائه العاشقین و حمداً لمحمود قدیم غرقت فی قطرة من قطرات بحار محبّته أفئدة أودائه المشتاقین.

انجام: انّ الشعراء قد کنوا عن مطلق العاشق بالمجنون و عن مطلب المعشوق بلیلی اذ لم يتعرّض لذكر حالهما فی کتاب معتبر و تاریخ معتمد علیه و انما اشتهرت حکایتها فی السنة العوام و لا یخفی انّ هذا القول بعيد عن الأفهام فالحمد لله علی الاتمام و علی محمد و آله الصلوة و السلام.

نسخ، به خط مؤلف، بدون تاریخ، گویا سال ۱۲۷۵ق، عناوین شنگرف، در حاشیه و متن تصحیحات و خط خوردگی های بسیاری به چشم می آید، در اول نسخه تملک عزیز الله حسینی امامت و یادداشتی درباره این نسخه و لزوم تصحیح آن دیده می شود.

۳۴۵ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل نزد احفاد مؤلف در کاشان نگهداری می شود.

(۱۵۹۹) الناسخ و المنسوخ

(علوم قرآن - عربی)

از: قاضی ابو عبدالله محمد بن عبدالله اسفراینی عامری شفعوی.
تکرار تصویر شماره ۱۵۰۶ است، با همان خصوصیات.

(۱۶۰۰) [کشکول]

(گونگون - فارسی و عربی)

از: مؤلفی ناشناخته.

گزیده‌ای است از احادیث معصومین علیهم السلام، کلمات بزرگان، اشعار فارسی و عربی، حکایتها، مقدمه‌های کتابهای ادبی و فایده‌های پراکنده دیگر.
نام دقیق این کشکول و گردآورنده آن شناخته نشد. به نظر می‌رسد تصویر حاضر تنها بخش کوچکی از این کشکول مفصل را دربردارد. در یکی از صفحات کتاب، گردآورنده، تاریخ تولد فرزندان خود را ثبت کرده است: ۱. خدیجه در ۵ صفر ۱۱۸۹، ۲. محمد علی ۲۴ صفر ۱۱۹۳، ۳. محمد حسن ۱۰ ذیحجه ۱۱۹۵، ۴. فاطمه بیگم ۱۸ جمادی الثانی ۱۱۹۸، وفات در ۱۸ صفر ۱۲۰۴، ۵. محمد حسین ۸ رجب ۱۲۰۱، ۶. صفیه ۵ شوال ۱۲۰۴، ۷. سکینه ۲۶ ربیع الاول ۱۲۰۸، ۸. مریم ۴ جمادی الاول ۱۲۱۱.
این کشکول بی شباهت نیست با نوع کار مرحوم میرزا محمد حسن زنوزی (۱۲۱۸ق) در روضه ثامنہ ریاض الجنۃ و نیز بحرالعلوم وی که کشکول بسیار مفصلی است.

برای زیادت توضیح عناوین برخی از مطالب کتاب گزارش می‌شود:

من اقوال نبینا صلی الله علیه و آله، من اقوال امیرالمؤمنین علیه السلام، من اقوال الحكماء، نقلی از اربعین علامه مجلسی در صفر ۱۱۹۹ در کربلا، نقلی از کلمات طریفه؛ اشعاری از: ابوسعید، بابا افضل، خواجه نصیر، شیخ لطف الله نیشابوری؛ منقولاتی از: درة التاج، جواهر التفسیر، عین الحیات، مصابیح کاشفی؛ بحث لغوی درباره غنا، اسماء اصحاب کهف؛ تحقیقاتی از میر صدرالدین منصور حسینی حسب الالتماس نظام الدین گیلانی نوشته و فرستاده؛ دیباچه کتاب کنز، ابیاتی درباره مجمع البحرین از فرزند مؤلف، حکمتهای مرگ، اشعاری از اهلی، سورة من الزبور نظمها عبدالله بن عباس، اشعاری از

صایب؛ منقولاتی از: مصباح الشریعه، جلاء العیون، بصائر الدرجات، بحار الانوار، کتاب من لایحضره الفقیه، نهج البلاغه، زاد المعاد، جامع الاخبار، معانی الاخبار، خرائج و جرایح قطب راوندی، سواد نامه کفایة المؤمنین، منهج الصادقین؛ سواد نامه نادرشاه که به سلطان روم نوشته؛ شرح وثیقه‌ای که تمام علمای ایران و افغان بلخ و بخارا و سایر بلاد توران در رکاب حاضر بودند و در آستانه مقدسه علویه و عتبه بهیه غرویه، مجلس مذاکره و انجمن محاوره انعقاد دادند که طرفین با یکدیگر گفتگو کرده و بهر همگی افاضل و حضار مختوم گشته، نقلی از آن در خزانه مقدسه غرویه ضبط و بهر بلادی از بلدان ممالک محروسه سوادی از آن انقاد یافته به تاریخ محرم ۱۱۶۰؛ نامه امام حسن عسکری (ع) به علی ابن بابویه قمی؛ اشعاری از شیخ الرئیس ابوعلی؛ نقلی از مقالات احمد غزالی؛ اشعاری از طالب حکیم؛ رساله کنوز الرموز در ده فصل کوتاه؛ اشعاری از حسّان و صاحب بن عباد.

آغاز نسخه: من اقوال نبینا صلی الله علیه و آله: لایستقیم ایمان أحدکم حتی یستقیم قلبه و لایستقیم قلبه حتی یستقیم لسانه و لایستقیم لسانه حتی یستقیم عمله.
انجام نسخه: و لا سمعته من عالم یعتمد علی نقله... و سید الأقوال أقلها و الصحاح و الصراح معه.

نستعلیق، به خط مؤلف، سده سیزدهم هجری، تصویر حاضر تنها بخش اندکی از کتاب را در بر دارد.

۷۹ صفحه، سطور چلیپایی.

نسخه اصل: گویا در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).

